

O U D R H E N E N

Mededelingenblad van de
Historische Vereniging
Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

Tiende jaargang

januari 1991

No. 1

HET AGNIETENCONVENT TE RHENEN

Afgelopen jaar kwam het voormalige middeleeuwse St. Agnieten klooster te Rhenen weer nadrukkelijk ter sprake in verband met de afbraak van de villa van tandarts Van der Spoel, naast garage De Rother, om plaats te maken voor een appartementen-complex.

In een eerdere aflevering van Oud Rhenen werd ruim aandacht besteed aan de achtergrond van het ontstaan van dit Franciskanner klooster, waarvan de gebouwen tot begin 17e eeuw hebben bestaan.

Het klooster van St. Agnes komt reeds voor in een oorkonde van 1388 (Cartularium folio 132), waarin het bestuur van de stad Rhenen aan "de arme susteren die woonachtich sijn off noch namaels woenen sullen in een huys ende hofstede binnen Rienen" vrijdom van waken, graven en schatting geven, en tegelijkertijd vaststellen " sommige eerbaerlicke ende reedelicke punten dair wij uterliken begeren dat deese voirseide susteren nae leven ende hem reguliren sullen".

Deze statuten geven de indruk dat het convent aanvankelijk bestond uit enige devote vrouwen die samenwoonden zonder zich aan enige kloosterregel onderworpen te hebben; het was een zogenaamd "convent van zusters van het Gemene Leven".

In later tijd hebben de zusters de derde regel van St. Franciscus aangenomen, want in een oorkonde van 1436 (Cartularium folio 32 vs) wordt gesproken van de "besloten susteren ende cloester van St. Franciscusoirde bynnen Rienen", en in een andere van 1461 (Cartularium folio 25 vs) van " sorores beate Agnitis in Rienen tercii ordinis sancti Francisci".

In de "Orde op de geestelickheyt ende hare goederen" van 1580 werd bepaald, "dat men tjoffrouwen convent tot Rhenen ende Wijck zal laten versterven tot een competenten getall, ende daervan maecken canonissen, halff van adelen (sic) jonckfrouwen ende halff van borgerkynderen".

In 1603 trokken de Staten van Utrecht het beheer van de goederen van het Agnietenconvent aan zich, en benoemden een rentmeester. Tot die tijd werd dit verzorgd door een "procuratrix" (zie later). Een poging in 1619 door de stad Rhenen om dit beheer in handen te krijgen, waarbij ze Utrecht en Amersfoort als voorbeeld aangaven, mislukte.

In 1629 werden de kloostergebouwen door de Staten van Utrecht verkocht aan Frederik V van de Paltz, de koning van Bohemen ook wel Winterkoning genoemd, die de gebouwen liet afbreken. Van de aldus vrijgekomen grond maakte hij een voorhof bij zijn paleis, destijds ter plaatse bekend als het Koningshuis.

De benoeming van de rentmeester werd steeds door de Staten gedaan, behalve in de jaren 1674-1702 en 1747-1795, toen dit recht van benoeming aan de stadhouder toekwam.

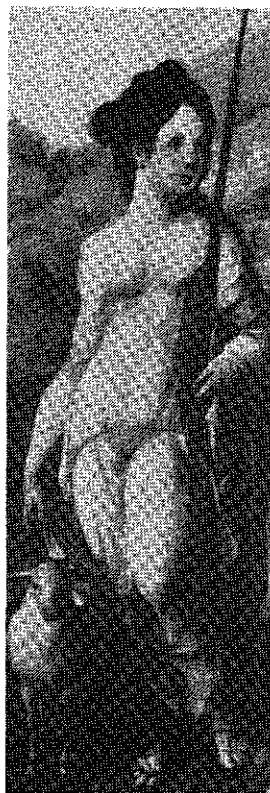
Zoals uit de rekeningenlijst blijkt, werden de gelden van het kantoor, behalve voor het alimenteren van enkele juffers, voornamelijk besteed voor een jaarlijkse steun aan de stad Rhenen ten behoeve van de kerk- en schooldienst en voor het aandeel van het convent in de bijdrage die door de Staten over de diverse conventen en kapittelen werd omgeslagen.

In 1799 is het kantoor van het convent opgeheven en zijn de fondsen met het Algemeen Domeinfonds verenigd.

Het Rhenense St. Agnietenklooster is niet het enige met die naam; tal van andere Nederlandse kloosters zijn eveneens naar hun beschermheilige St. Agnes genoemd. Het feit dat zoveel kloosters aan St. Agnes waren gewijd, wijst al op de grote verering van deze heilige.

Agnes stamde uit een voorname Romeinse familie. Ze stierf om haar geloof de marteldood onder Valerianus in 258-259 of onder Diocletanus in 304. Volgens de legende werd Agnes met een zwaard ter dood gebracht, omdat het vuur waarin ze eerder was geworpen, haar ongedeerd liet.

Vanaf de middeleeuwen wordt St. Agnes algemeen voorgesteld met een lam als attribuut (zie Afb. 1 en 2). Dat houdt verband met haar naam; het woord Agnes staat namelijk dicht bij het Latijnse woord "agnus", dat lam betekent. St. Agnes wordt ook vaak (al dan niet in combinatie met het lam) voorgesteld met een kroon, palmtak of boek. Deze attributen hebben betrekking op haar martelaarschap. Na haar dood zou Agnes, eveneens volgens de legende, verschenen zijn met een lam aan haar zijde. Dat had dan niets meer te maken met haar naam, maar met het "Lam Gods".

Afb.1 en 2. Laatmiddeleeuwse afbeeldingen van St. Agnes.

De dag van een kloosterzuster bestond voornamelijk uit gebed, meditatie, het bijwonen van kerkdiensten, handenarbeid en wat recreatie. De arbeid bestond veelal uit spinnen en weven of werk in de tuin of boerderij die bij het klooster hoorden. De kleding was eenvoudig: een wit kleed, zwarte kap en zwart bovenkleed.

De belangrijkste personen binnen het klooster waren de rector, de priorin en de procuratrix. De rector was een priester, die de geestelijke leiding over het klooster had. Tevens was hij buiten het kloostermuren de vertegenwoordiger van het convent. Veelal werd de rector gewoonweg "pater" genoemd. De priorin, die door de rector en de zusters werd gekozen had de dagelijkse leiding van de kloostergemeenschap. De procuratrix behartigde de economische belangen van het klooster; ze deed de aankopen en regelde de inkomsten en uitgaven. Zij werd aangesteld door de priorin en de rector.

In het mei/juni 1989 nummer van "Oud Rhenen" werd uitgebreid melding gemaakt van de "opgraving" van de fundamente van het middeleeuwse Agnietenconvent te Rhenen. Hierbij is getracht een beeld te krijgen van de omvang en de exacte ligging van het kloostercomplex. Hier is men slechts ten dele in geslaagd, deels omdat de tijd voor een gedegen opgraving ontbrak, er weinig of geen hulp van de R.O.B. kwam (geen geld, tijd, of interesse; immers 13e/14e eeuw is niet oud genoeg!) en graafmachines op het laatst in zeer korte tijd het meest interessante deel "ophapten". Intekenen of op gedegen manier vastleggen wat er in deze laatste fase tevoorschijn kwam, was nagenoeg onmogelijk. Een belangrijk stuk inzicht in de historie van Rhenen is hierbij helaas verloren gegaan.

Achteraf een trieste zaak, en men vraagt zich af of dit allemaal zomaar kan. Zou het niet mogelijk zijn om in het vervolg bouwvergunningen voor historisch belangrijke plaatsen in de binnenstad van Rhenen alleen af te geven op voorwaarde dat de bouwput slechts voorzichtig en onder deskundig toezicht van archeologen mag worden uitgegraven. In de praktijk kan dit een vertraging van maximaal een week opleveren maar dit is dan ook een konsekwentie van het willen bouwen binnen de muren van een middeleeuwse stad.

Enkele plaatsen die hierbij bijzondere aandacht verdienen zijn: de hoek Torenstraat (fundamenten Agnietenkerk, onderaardse gang), garage De Rother (fundamenten klooster/vesting Duitse Orde) en bij de Z.O. hoek van de stadsmuur (Tijmenstoren).

Toch hebben we een redelijk beeld kunnen krijgen van de indeling van het Agnietenklooster uit een inventaris, dat in 1617 werd opgemaakt, en dat aangeeft wat er zich in die tijd nog in de verschillende vertrekken bevond.

Afb.3. Het grootzegel van het Agnietenconvent te Rhenen.

Het Agnietenklooster complex bestond in 1617 uit een kapel en een kloostergebouw met daarin de volgende belangrijkste vertrekken: Diverse kelders en zolders, een keuken, een "reventer" (eetzaal), een "dormter" (slaapzaal) en een spinkamer. Daarnaast waren er aparte vertrekken voor de pater en de priorin.

De Rhenense zusters brouwen zelf hun bier en hadden een bouwhuis met tuin, dat zij konden bereiken via een onderaardse gang.

Nu zijn inventarislijsten over het algemeen geen prettige leesstof, echter tegen de achtergrond van het bovenstaande lijkt het toch interessant een deel van dit inventaris hier te publiceren. Het luidt als volgt:

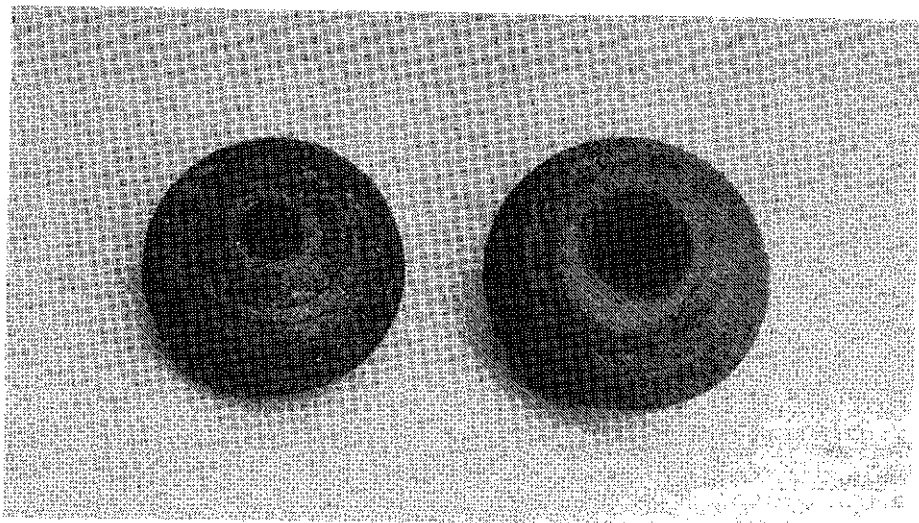
Inventaris vande brieven, pampieren, munimenten, huysraedt, wollen, linnen, tinnen, iserwerck ende coperwerck, mitsgaders alsulcke andere meubilen, als benomen sijn inden Conven(te) van St. Agnieten tot Rhenen, ende den selven Convente toebehoren(de), geinventariseert bijden heere jonckheer Dirck van Eck, Bartholomeus Breull, Rentmeester vanden voorsz Conventen, ende Johan van Causteren doorwaerder vande Edele mo. heeren Staten slandts van Utrecht, volgens de Commissie op hemluyden gedepescheert ende op seeckere memorie staende. In date den XXVIJ den Martij XVJ C ende seventhyen, Ende is dese inventarisatie gedaen op den XV den April ende naevolgenden dagen des Jaers voorsz. Ende inden eersten:

* In een eycken kistken syn bevonden dese naebenoemde brieven.

Er volgt dan een opsomming van ruim 450 (leen)brieven en charters, die eindigt met:

Ende syn dese brieven wederomme in tvoorschreven kistken geleyt toegesloten, ende in noch een groter kiste geset daer aen twee sloten ende twee sleutelen gemaect syn, d'een diemen tot behouff vande Ed. Mo. heeren Staten slandts van Utrecht, ende d'ander tot behouff vanden Convente, dienen pro — Memoria

* Inde paters camer daer inne syne princelijke Excellentie tot Rhenen commende voor syn persoon geacomodeert wort, bevonden tgene volcht.

Afb.4 en 5. Twee spinsteeentjes en een benen gesp met koperresten gevonden in een afvalput op het binnenterrein van het voormalige Agnietenklooster (Foto's J. Mom).

Inden eersten een bedstede met een nieuwe bedde, hooftpeuluwe, beddecloot, twee oorcussens, ende een rode deecken met geel gevoedert, ende twee groene gardynen met een rabathgen synde gansenooogen, van gelijcken een rabathgen voor de schoorsteen.

Twee eycken caskens, int een vande welcke leggen diverse ende des convents regeren ende manualen. Oock secker different eertyts geweest tusschen Christophell van Montfoort ende dye vanden conventen in cas van complainte ende spolie van veenen. Int ander oock eenige oude reeckeningen bij Lijsbett van Wijck eertyts gedaen ende diverse andere stucken ende pampieren van cleynder weerden. Ende oock eenige reeckeningen van voorgaende rentmeijsters daer van de dubbelden inde Ed. Mo. heeren Staten Camere berusten.

Een leije met lijskens ende onder met een laiiken om crijt inne te leggen.

Een blaesbalch, Een tinnen lavoer, Vyer witte stoelen - drye mans stoelen ende een vrouwen stoell, Twee groene drijestapel stoelen met leunen, Twee groene matstoelen, Een spaensche stoel Negen sitcussens met diverse wapenen, Een eycken tafelken, Een eycken comptoorcken, Een coperen lanteern, Een tafereel van St. Anna

* Inde spincamer bevonden.

Een lange tafel groen ende swert geverft met drye schragen met een schavel, Een eycken cleercaste, Een singbanck met vier doeren, Een copere croon, Een tinnen lampet

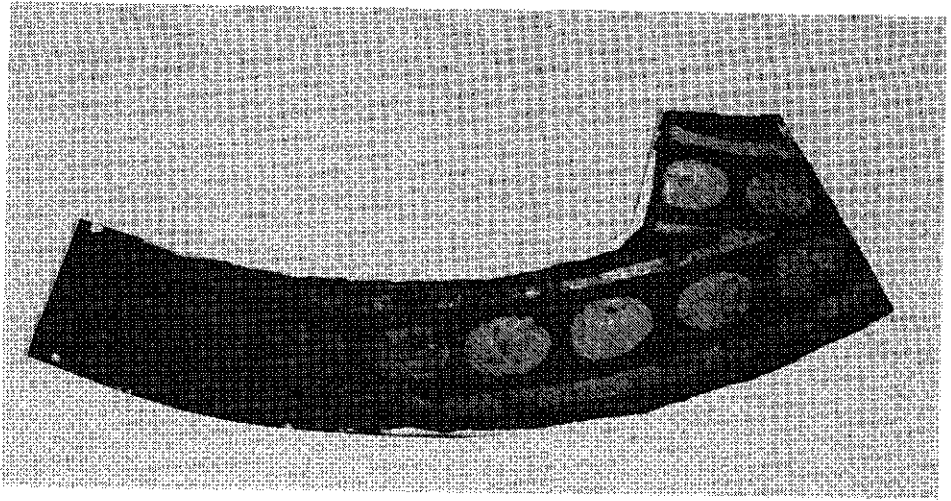
Ses tafereelen van cleynder weerden hangende boven een altaer, synde eenen Salvator, Maria, Seven getyden ende Avontmael, dander twee nullig pretij

Item een tafereel vanden brandt tot Rhenen Anno 1585 geschiet

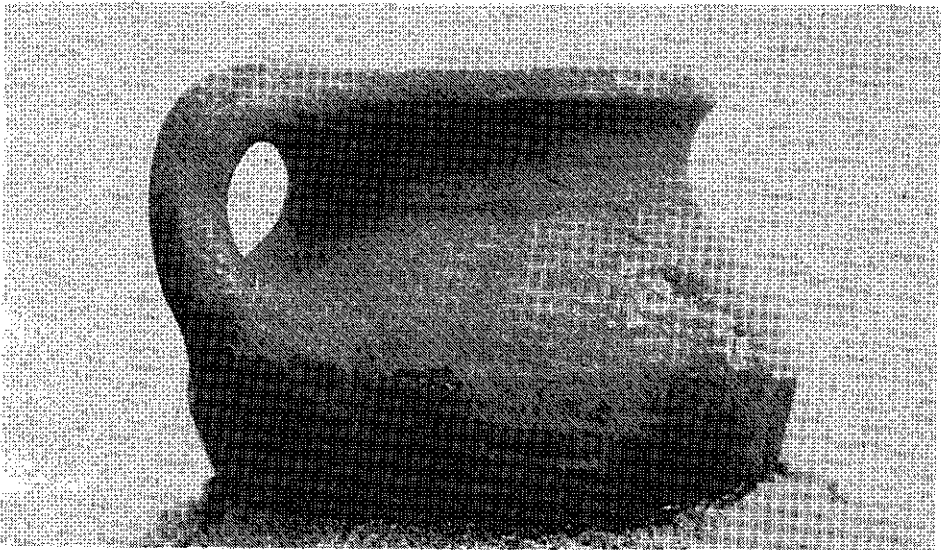
Noch een oudt tafereel, Vyer witte stoelen, Een opstaend tafelken

Vyer sitcussens met eenen gelen gront ende rode fluwele strepen

Ende is dese spincamer rontomme met eycken sitwerck

Afb.6 en 7. Stukje geel gebrandschilderd glas en een kamerpot met worstoor, bodem ziel en spaarzaam loodglazuur gevonden in een afvalput op het binnenterrein van het voormalige Agnietenklooster (Foto's J.Mom).

* Int wernhuys bevonden.

Een bedstede met groene saye gardijnen ende rabath, met een bedde, hooftpeuluwe, twee oorcussens ende rode deecken met with gevoedert

Een groen rabatken voorde schoorsteen, Een eycken neerslach, Twee sitbancken, d'een met een leun

* In Lijsbeth van Wyx camer.

Twee eycken bedsteden inden anderen gevrocht, Een eycken schavell, Een eycken kiste met drye ijsere banden, Een vuyren opslaende tafelken

* Inde gaige biyde voorsz camer.

Een oude eycken caste

* Int spreeckhuys.

Een eycken bedstede met een bedde, hooftpeuluwe, twee oorcussens een rode deecken met wit gevoedert, twee oude groene gardynen met een oudt groen rabath

Drije eycken sithbancken met leunen, Een eycken opslaend tafelken, Drije witte stoelen, Twee groene matstoelen, Twee groene dryestapelden leunen men leunen, Vijer sitcussens van cleynder weerden, Een tafell aenden muer hangende

* Bij paters kelderken.

Een oudt eycken casken, Twee sitbancken met leunen

* Inden reventer bevonden.

Een copere croonken, Twaelff leeren emmers, Een lange oude tafel met twee schragen, Twee eycken schavellen

Ende is desen reventer rontomme met eycken sitwerck, Eentinnen lavoor

* Inde keucken bevonden

Drije grote rode copere ketels met een rode copere dexell,
Drije gele copere ketelkens, Vijer copere pannen, Vijff copere
potten, Een tinne lavoor, Drije ijsere halen met een haelboom,
Een spith dat met gewicht gaet, Drije ijsere speten, Twee ijsere
pannen, Noch eenen ijsere pan, Twee ijsere roosters, Een copere
vuyerpan, Drije tangen, Een ijsere lepel, Noch een ijsere lepel,
Een copere lepel, Een ijsere schuymspaen, Drije snuyters, Ses
ijseren dexels, Een grote ijsere poth, Een copere schepper, Een
vouthengel, Noch een vouthengel, Vyff tinne kannen, Dertich tinne
botterschalen, Twyntich viercante tinnen telluren, Twee tinnen
soudtvaten, Drye tinnen saurierkens, drye tinnen pispotten,
Een vleysgavel, Een caste om tinnen inne te setten, oudt synde,
Twee houtte soudtvaten, Een mostert molen, Twee grote brandtysers
ende een cleynen, Een rondt neerslaend tafelken, Twee gele
coperen dexelkens

* Inde kelder bevonden.

Een groot block om stockvisch op te cloppen, Een bijll, Een
hamer, Ses heele byertonnen, Een keesbort

* Inde brouwkelder bevonden.

Een grote copere brouwketell, Twee setcuypen, Een koelvath,
Eenen back onder de cuyp, Twee trechters ende voorts het
gereetschap tot het brouwen behorende

* Inde backelder bevonden.

Tgereetschap tot het backen behorende

* Opde coornsolder bevonden.

Een seeff, Een copere seeff o tcoorn schoon te maecken, Een oudt
coffer, drye leeren, Een schepel

* Opde solder boven de keucken.

Een appelrooster, Eenen ijseren luchter, Een oudt speetken met een oudt panneken, Een oude kist, Noch enige oude rommelinghe

* Opt maechden camerken bevonden.

Een grote eycken kist, Noch een lange eycken kist, Twee ijsers daer een clock inne gehangen heeft, Een neerslaende tafelken, Een bedde, een hoofd peuluwe, twee oorcussens, een rode deecken met wit gevoedert, Een oude mans stoell

* Opden dormter bevonden.

Twee eycken tafelen, drije kisten, Een sangbanck, Een eycken schavelleken, Drije oude eycken stoelen, Twee oude bedden ende tot yder een oudt hooftcussen met een peuluwe, Twee oude deeckens met with gevoedert

* Omtrent den dormter bevonden.

Een oudt tafereel vande begravenisse ons Liefte heeren, Een tefereel vande Seven getyden, Een eycken kistken, Twee copere candelaers

* Opde kleersolder bevonden.

Een ronde eycken opslaende tafel

* Opt camerken datmen Jacobs camerken noempt.

Een open eycken bedstedeken

* Int waschhuys.

Een copere ketell in steenen gemetselt, Eenen coperen aecker

* Linnen all oudt synde.

Twee slaepplaeckens van anderhalff baen, Een paer stulplaeckens, Een dousyn servetten, Vijer corte handtdwalen, Twee lange handtdwalen, Een langh tafellaecken, Vijer middelmatige tafellaeckens, Een vijercant tafellaecken, Vijer slechte viercante tafellaeckens

Aldus byde voorn. gecommiteerden geïnventariseert inden Convente voorn. Op dagen ende inden jare voorsz. Onder stondt, mij present ende was onderteyckent Johan van Causteren.

BRONNEN

1. A.J. de Jong, "Achtergrond en ontstaan van het Agnietenconvent te Rhenen", Oud Rhenen 1988, p.34-42.
2. J.Th.M. Mom, "Archeologisch-bouwhistorisch onderzoek in de tuinen van de villa van tandarts v.d. Spoel aan 't Hof te Rhenen", Oud Rhenen 1989, p.12-20.
3. J. de Meyere, "Het Agnietenklooster" (Utrecht 1988).
4. Archief K,K & K No's 1223 , 1223a en 1250, Rijksarchief te Utrecht.

A.J. de Jong

DE TARTHORST (Wageningen)

In Wageningen staat een nieuwbouwflat in een gelijknamige wijk, de Tarthorst. Men zou deze naam in twee delen kunnen schrijven en dan wordt er iets duidelijk, namelijk de "tart-horst". Een uitdaging voor "Kom maar op, horst!" en die Horst was het Utrechtse bisschopkasteel, dat aan de overzijde van de Gelderse Vallei lag. In de vroege Middeleeuwen gesticht door bisschop Godefridus van Rhenen (1178), diende het als zomerresidentie van de Utrechtse bisschoppen, maar tevens als waakpost tegenover het Hertogdom Gelre, dat vanaf de overzijde plundertochten in het bisdom hield. Gelre van haar kant bouwde nu een sterkte met de uitdagende naam: Tarthorst.

Helaas weten we van deze sterkte wel de naam en de juiste plaats, maar niet veel meer. Wageningen (voornamelijk de heer A.G. Steenberg) is feitelijk even nieuwsgierig naar het bestaan en de historie van deze "grensvesting" en heeft reeds veel moeite gedaan om over het verleden wat meer te weten te komen, echter tot heden ook tevergeefs.

Wel weten we (en dat weten dan ook onze burens) dat op de plaats van het kasteel, de burcht, de woontoren of het slot (wat het dan ook geweest kan zijn) later een boerderij met de naam Tarthorst heeft gestaan.

Van deze boerderij weten we meer. Van der Aa vermeldt dat in het begin van de 19e eeuw een zekere Breunesse de boerderij kocht van de toenmalige bezitters, namelijk de familie Van Byland of Biland. Zo'n naam geeft soms houvast want in de familiepapieren (Archief Byland, Rijksarchief Den Haag) komt ergens wellicht de naam Tarthorst te voorschijn. Tot heden nog niet.

We weten meer over de boerderij en wel van ooggetuigen. De heer Van Amersfoort in Wageningen is namelijk op de boerderij geboren. Zijn moeder was een Breunesse en een rechtstreekse afstammeling van de oorspronkelijke koper.

Er was een koopacte uit 1832 en de boerderij is 130 jaar in de familie geweest. Deze koopacte werd ons vriendelijk ter beschikking gesteld, zodat we nu weten wat er met de Tarthorst als landbouwbedrijf in de vorige eeuwen aan de hand is geweest.

Het was onze zustervereniging, die in de persoon van de heer A.G. Steenbergen in Oud Wageningen, en de plaatselijke pers een uitgebreid verslag deed over alles wat hem ter ore was gekomen. Krantenknipsels uit 1969 vermelden onder andere dat de boerderij in 1886 zou zijn afgebrand, hetgeen niet geheel juist was; wel had men het vermoeden dat de boerderij door kwaadwilligen was aangestoken. Men kon tijdig blussen.

Van de boerderij is bekend, dat een deel van het muurwerk (gevel) extra zwaar was en dat deed vermoeden dat of een deel van het oude slot, of tenminste de materialen daarvan bij debouw van de boerderij hadden dienst gedaan.

Hetgeen wat hier volgt ontlenen we aan de artikelen, die de heer Steenbergen in 1969 in de Wageningse Courant vermeldde:

"De Gelderse 17e eeuwse geschiedschrijver Arent van Slichtenhorst schreef over de Tarthorst (het kasteel dus) het volgende: Schrix tegen over ende na bij ter Horst hadden de Geldersse vorsten in spijt van de Bisschopse doen legghen een andere sterkte, hoewel van mindere sterkte en begrijp met de naemen Tart-horst, om alzo het eene mes het ander in de kooker te doen houden".

De sterkte verdween later en er kwam een boerderij voor in de plaats. Of deze met gebruik van de materialen van het oude slot werd opgetrokken, is mij niet bekend.

Toen het bekend werd dat de boerderij op haar tijd moest wijken voor hoogbouw, heeft in 1969 de Vereniging Oud Wageningen in samenwerking met de Archeologische Werkgroep in Nederland, door amateur-archeologen ter plaatse laten graven.

Echter was de toegestane tijd te kort (dat heb je altijd met projectontwikkelaars) om echt "diepgaand" onderzoek in te stellen, maar het vermoeden bestond, dat er nog meer in de grond zat (zit) en dat was maar gedeeltelijk het geval. We moeten het dus met de boerderij doen en daar weten we meer over.

C. Pronk maakte in 1731 een tekening van de boerderij (zie afbeelding). Als we die afbeelding goed bekijken, komt het denkbeeld bij ons boven dat we feitelijk tegen een onecht gebouw aankijken. Voor een Gelders-Utrechts boerenbedrijf is het huis te massief, te hoog en zitten vooral bovenin de ramen op vreemde plaatsen.

Bij de afbraak is komen vast te staan, dat de voorgevel extra zwaar metselwerk bevatte en ook de indeling was afwijkend. Zou het nu niet zo kunnen zijn dat we in de boerderij een groot deel van een versterkt huis uit toenvoorgaande eeuwen (de Tarthorst dus!) voor ons zien, dat na het moment dat de Horst in Rhenen in 1529 was verwoest, niet meer als versterking hoefde dienst te doen en aangepast werd aan de bewoning als boerderij? Schuren en stallen waren snel bijgebouwd en de "oude Tarthorst" werd voor bewoning geschikt gemaakt.

Zulke verdedigbare behuizingen uit de Middeleeuwen hebben er aan de Utrechtse (o.a. Stuivenes) en aan de Gelderse zijde meer gestaan, zonder nu direct "kastelen" of "sloten" te zijn. Het ontbreken van een "archief" of vermelding in oude stukken is daarmee ook ten dele verklaard.

Het eigendom van de boerderij, in handen van de Utrechtse of Gelderse adel wijst erop, dat niet meteen aan een agrarische bestemming is gedacht. Pas later wordt de boerderij vermeld. De indeling van het gebouw roept ook vragen op uit een beschrijving. We krijgen de indruk van een grote vierkante ruimte, waartegenaan bijgebouwen (schuren, stallen) zijn gezet.

Part. 1721. ep.

In voorgaande eeuwen blijkt uit het koopregister uit 1832 (boerderij) dat een aantal belangrijke Nederlandse en Duitse adellijke personen opeenvolgende eigenaar of eigenaresse van de Tarthorst is geweest. De oorspronkelijke koopacte werd op 29 Augustus 1832 in het "logement 't Gelderse Welvaren, staande aan de Hoogstraat binnen Wageningen" gepasseerd (gegevens ons verstrekt door de familie Van Amersfoort). De erven zijn een aaneengesloten rij van Duitse adel.

Bij de opgraving in 1969 werd er onder de woonvloer een plavuizenvloer gevonden, maar verder niet veel meer. Wanneer de Tarthorst gebouwd is, is niet precies bekend. Een bewijs dat het in de 17e eeuw allang geen kasteel meer was, blijkt uit stukken uit 1674. Toen ontstond er namelijk een twistgesprek tussen de pachteres en Maria de Durfort, douariere d'Estvelt (de eigenares), omdat de eerste het gebouw zou verwaarloosd hebben (geen dak en geen waterdichte schuren).

De pachteres, Jantgen Jacobs, betwistte dat en deelde mee dat ze na het vertrek van de Franse troepen het gebouw aldus had aangetroffen (zie artikel Veluwepost 1969).

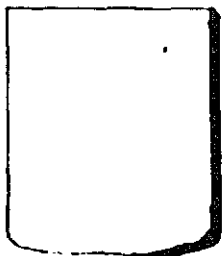
Het gebouwencomplex zoals Pronk dat in 1731 tekende is te zien op bijgaande reproducties. Deze tekenaar behoorde tot een groep kunstenaars die zich toeleiden op topografisch juiste afbeeldingen van steden, dorpen, kastelen, kerken en buitenplaatsen. Pronk maakte deze tekeningen meestal op voetreizen, gewoonlijk in gezelschap van kunstvrienden die dikwijls notities maakten.

Genoemde tekeningen stonden in een handschrift Verlucht Gelderland genaamd, dat in het Rijksarchief te Arnhem lag. In 1944 werd dit gebouw echter door brand verwoest en gingen vele tekeningen verloren.

Wijlen archivaris H.L. Driessen en ook wijlen D. Klay copieerden bijtijds de mededelingen over de Tarthorst. Hieraan ontlene we het volgende:

"In den jare 1731 was ik met mijn gezelschap te Wageningen en vernam, waar dit Geldersche kasteel Tarthorst had gestaan. De kastelein, waar wij gelogeed waren, gaf ons een knecht mede, die ons naar de plaats bracht, waar het gestaan had. Wij bevonden het nu een gemakkelijke en wel deftige boerenwoning te zijn, waar de eigenaar een kamer hield voor zijn plezier, omdat het hier ongemeen aangenaam was door het deftige geboomte, dat men daar omheen vond. Maar van het oude gebouw kon ik niets meer vinden dan een stuk van een dikke muur. Den kunstbeminnaar Cornelis Pronk heeft het daar nu staande huis dus naar het leven getekend".

Pronk schreef bij zijn tekeningen ook enige tekst, waarvan hier helaas slechts een fragment:

Tarthorst

Is wel een een flink kasteel geweest
is intusschen bijgekopen in een vroeger tijt wa-
ren verjoer den der Jelen (ve) ander oov-
logt gefint, als daar onder den volkeren

Het geheel maakte dus de indruk van een boerenbedrijf "ver boven z'n stand". In de eeuwen daarna is het ook nog gebruikt als tijdelijk onderkomen voor trekkend volk (bedelaars e.d.).

Bovenstaande suggesties zullen moeilijk bewijsbaar zijn door de bouw van het flatgebouw, maar wellicht komen er uit archieven of andere plaatsen (rekeningen e.d.) meer bewijzen naar boven.

J. Combrink

Gelderland

C. Prink

Art Rotterdam

Anno 1931

BEZOEK VAN DE "LANDELIJKE WERKGROEP STEENTIJD" AAN RHENEN.

Bovengenoemde werkgroep, onlangs opgericht ter vermeerdering van de kennis omtrent de steentijd, kwam op 13 oktober naar Rhenen om meerdere vindplaatsen van artefakten (prehistorische werktuigen) te bezoeken.

De voorzitter van de werkgroep is Mevr. J. Offerman, een zeer goed in het vak onderlegde persoon, waarbij een ieder terecht kon, voor een determinatie van zijn (of haar) vondsten.

Ongeveer twaalf deelnemers (en -sters) verzamelden zich op de parkeerplaats onder bij het viaduct van Rhenen. Klapstoeltjes en koffie waren niet vergeten. De heer Jaap de Vlieger had een uitstekende tocht in elkaar gezet. Deze begon met een snel bezoekje aan het emplacement van de steenfabriek de Vogelenzang. Ondanks de bakstenen bekleding van de bodem, bleken toch enkele leden van de groep naast de weg nog iets van hun gading te kunnen vinden.

Voorts een bezoek aan de groeve van Leccius de Ridder, waar bij de zand- en grindwinning door de jaren heen steeds belangwekkende vondsten zijn gedaan. Het was een stralende, eigenlijk zomerse dag, toen we daar op excursie waren, met een blauwe hemel en blauw water, waarop velerlei vogels neerstreken, een paradijsje!

De stoeltjes werden uitgekapt en Jaap de Vlieger gaf een schitterende uiteenzetting over de vorming van de stuwwallen in de ijstijd hier ter plaatse. Hopelijk krijgen we hier nog een verslag van. Na de lezing stortte men zich op de praktijk.

Het volgende punt van het programma was een bezoek aan de artefakten kollektie van ons verenigingslid de heer L.A. Lieuwen. Hier werd de groep zeer hartelijk en gastvrij ontvangen en gesterkt met koffie en cake.

En wat de kollektie van Lieuwen betreft: De uitroepen van verassing en bewondering waren niet van de lucht! Hoe is het mogelijk, dat iemand in ongeveer twaalf jaar tijds zo'n schitterende verzameling bijeen krijgt! Alle steentijden zijn vertegenwoordigd, en dat in vele exemplaren. Zo mogelijk hoop ik een aparte bijdrage aan Oud Rhenen later te kunnen wijden aan deze kollektie. Onder algemeen enthousiasme werden nog verdere dozen van boven gehaald, stenen uitgepakt, en beenderen onderzocht.

Er werd ook een bezoek aan de Koerheuvel ingelast, vanwege het archeologisch onderzoek dat daar gaande was. Tevens was de tijd aangebroken om de meegebrachte boterham te nuttigen.

De heer Joop Mom kreeg eveneens de gelegenheid zijn op de Koerheuvel gedane vondsten uit de ijzertijd te tonen, begeleid van een korte toelichting. Het belang van een verder archeologisch onderzoek werd nog eens onderstreept. Na een oppervlakkige verkenning van het terrein, vertrokken we om het laatste programmapunt af te werken: de zandafgraving van Kwintelooyen.

Hier renden de fanatiekelingen in een mum van tijd de steile hellingen op, terwijl de oudere personen het al gauw welletjes vonden.

Hoewel men beweert, dat de beste vindplaatsen allang vergraven zijn, deed Ben Walet de vondst van zijn leven! Hij vond een "discus", een rondom bewerkte vuurstenen schijfvorm met randretouche. Deze vondst, gevoegd bij een hoeveelheid "verdachte" stenen, rondde deze excursie plezierig af.

In restaurant La Montagne werd nog wat nagepraat. Of de echte "steenfanaten" daar ooit nog zijn aangekomen, heb ik niet meer meegemaakt!. Mocht men lid willen worden van genoemde werkgroep, dan dient men in contact te treden met Gijs Vlamincs, Ploeglaan 22, 3755 HT Eemnes, tel. 02153-87851. Lot Delfin.

BEKENDE RHENENAREN - GERRIT JAN DIJKERMAN (1885 - 1929)

Foto Isken

Soerabaja

Ir. Gerrit Jan Dijkerman Jr. werd geboren te Rhenen op 22 januari 1885 in het huis Wijk A, Nr. 98a (zie Afb. 2), als zoon van Gerrit Jan Dijkerman Sr. (geb. 4.7.1831 te Amerongen) en Johanna Catharina Blanken (geb. 13.12.1844 te Koudekerk).

G.J. Dijkerman Sr. kwam van Breukelen-Nijenrode naar Rhenen en staat afgebeeld in "Achter Berg en Rijn" van H.P. Deys, pag. 95 (een foto uit 1904).

Het echtpaar Dijkerman-Blanken had zeven kinderen: 5 meisjes en 2 jongens. Gerrit Jan Dijkerman Sr. vestigde zich te Rhenen Heerenstraat 98a op 18.7.1867 als kostschoolhouder van de "Kostschool voor Jongeheeren",

destijds gevestigd in het oudste gedeelte van het huidige gemeentehuis. Deze kostschool werd in 1852 gebouwd; instituteur was toen Ivo Opstelten, die als zodanig werd opgevolgd door G.J. Dijkerman.

Er was in Rhenen ook een "Kostschool voor Jongedames", die zich voor 1905 bevond op de plaats van het postkantoor.

Het gezin Dijkerman vertrok op 10.8.1894 vanuit Rhenen naar 's-Gravenhage. De heer Bolkestein volgde Dijkerman op als "Instituteur van de Kostschool voor Jongeheeren".

Het geboortehuis van G.J. Dijkerman Jr. werd in 1980 afgebroken ten behoeve van de nieuwbouw van het gemeentehuis. Zijn geboortegrond is nu een open plaats bij de entree van het huidige gemeentehuis te Rhenen.

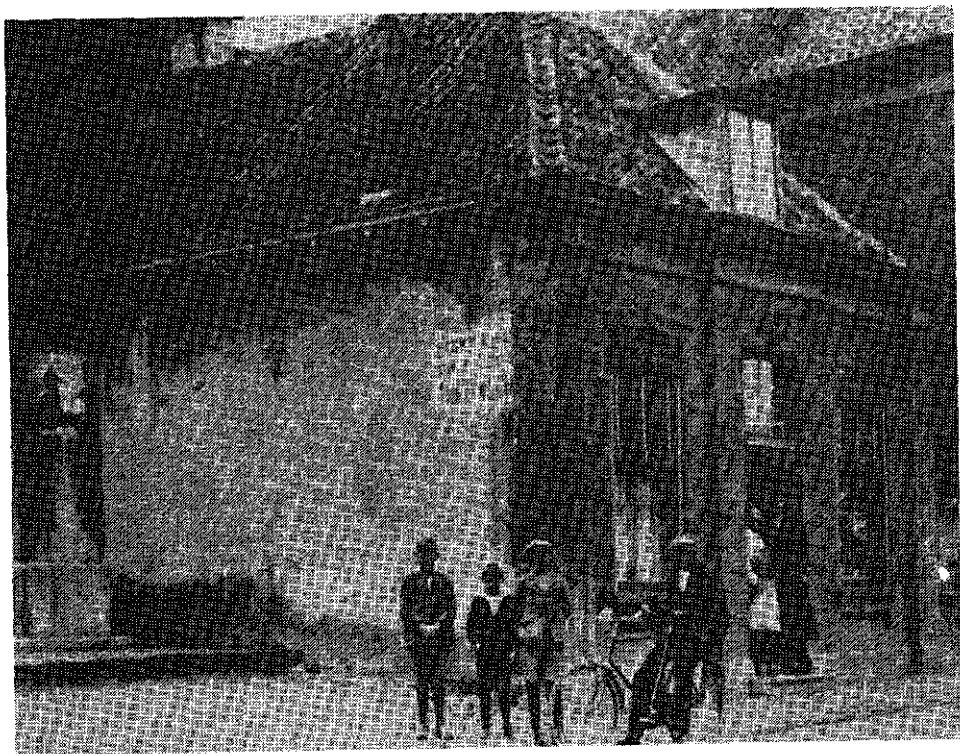
Bovenstaande ter inleiding.

Ir. Gerrit Jan Dijkerman Jr. (Rhenen 1885 - Soerabaja 1929) werd geboren op 22 januari 1885 "des 's avonds ten acht ure" te Rhenen, Heerenstraat 98a (zie akte).

In het jaar achtien honderd vijf en tachtig, den drie en twintigsten dag der maand Januarij verscheen voor ons, Ambtenaar van den Burgerlijken Stand der Gemeente Rhenen
Gerrit Jan Dijkerman
oud drie en vijftig jaren, van beroep kostschoolhouder wonende te Rhenen
De welke ons verklaarde dat op den twee en twintigsten dag der maand Januarij dezes jaars, des avonds ten acht ure, binnen deze Gemeente in het huis Wijk N° 98
is geboren een kind van het mannelijk geslacht uit Johanna Catharina Blom
ken zonder beroep, wonende binnen deze Gemeente, des zelfs huisvrouw
aan welk kind gegeven wordt de voornaam van Gerrit Jan

Zijnde deze verklaring geschied in tegenwoordigheid van Willem Antonis Sandbink
oud zes en vijftig jaren, van beroep gemeentesecretaris wonende te Rhenen
en Gerardus Cornelis Johannes Tielmanus Bruijthoff
oud veen en vijftig jaren, van beroep commissaris in officio wonende te Rhenen als getuigen.
Hebbende wij de tegenwoordige Acte, na voorlezing, onderschreef, met des comparant en de getuigen

G. J. Dijkerman. W. A. Sandbink. R. van Oortswijk
L. J. H. van der Zand

Afb. 2. Heerenstraat 98a (circa 1923). Links op de foto een van de negen pompen, die begin deze eeuw nog zo karakteristiek waren voor Rhenen.

Gerrit Jan Dijkerman Jr. werd als student aangenomen en buitengewoon lid van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs te Delft in het jaar 1905.

In 1907 behaalde hij het diploma van civiel ingenieur en werd assistent in het "landmeten en waterpassen" aan de Technische Hogeschool te Delft.

Afb.3. Heerenstraat 98a werd in 1924 bij de verbouwing van de kostschool (vanaf 1903 MULO-school) tot gemeentehuis drastisch gemoderniseerd.

In 1909 werd hij benoemd tot adspirant-ingenieur bij de Waterstaat en 's Lands B.O.W. in Nederlands Indie, met als standplaats Batavia (Djakarta). Reeds in hetzelfde jaar werd hij toegevoegd aan de Chef der Irrigatie-afdeling Serajoe, met als standplaats Poerworedjo.

In 1911 werd hij benoemd tot ingenieur 2de klasse, waarna hij in 1914 ter beschikking werd gesteld van de Chef der Irrigatie-afdeling Brantas als sectie-ingenieur te Kederi. In 1918 werd hij, als ingenieur der B.O.W. geplaatst bij de havenwerken van Soerabaja. Met ingang van 1919 werd hij toegevoegd aan de tijdelijk directeur van die haven.

Op 10 januari 1920 volgde zijn benoeming tot tijdelijk onderdirecteur van de haven van Soerabaja. Hij was daar bijzonder actief, niet alleen in zijn ambtelijk werk, maar tevens als voorzitter van Kring IV Soerabaja van de groep Nederlands Indie van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs bij de voorbereiding van het Algemeen Ingenieurs-Congres, dat in mei 1920 te Batavia werd gehouden.

Dat de heer G.J. Dijkerman niet alleen bijzonder actief was, maar ook vooruitstrevend, kan worden afgeleid uit zijn preadvies op dat congres, namelijk: "Wat kan men doen om in het Woningtekort te voorzien?". Hierin vestigde hij vooral aandacht op de woningverbetering van minvermogende Europeanen en Inheemsens. Ook gaf hij een preadvies over het onderwerp "Uitvoering in groot- of klein- aannemers-bedrijf of eigen beheer van koloniale werken".

Als voorzitter van het ontvangstcomite voor dat Congres kweet Ir. G.J. Dijkerman zich schitterend van zijn representatieve taak.

Zijn benoeming tot directeur van de haven van Soerabaja volgde op 1 september 1920, waarna hij reeds op 23 oktober 1920 burgemeester werd van Soerabaja. Daar heeft hij getoond ten volle op zijn plaats te zijn. Spoedig volgde zijn benoeming tot lid van de Gewestelijke Raad van Soerabaja.

In juni 1921 ging hij na 12-jarige dienst voor het eerst naar Europa. Tijdens dit verlof bestudeerde hij met grote ijver de verschillende problemen, die in de met koortsachtige haast uitbreidende gemeente Soerabaja aan de orde waren gekomen of aan de orde zouden komen.: Electrificatie van de tramlijnen, watervoorziening, stadsreiniging, riolering, grondbedrijf, stadsuitbreiding, woningpolitiek en verbetering van het verkeer, dat vastliep in de drukste binnenstad van Indie.

Naast interesse in de techniek ging zijn belangstelling ook uit naar de brandende financiële gemeentelijke en gewestelijke vraagstukken. Soerabaja heeft na zijn terugkeer de vruchten geplukt van zijn aldus besteed verlof.

In de volgende zeven jaren dat hij weer aan het hoofd stond van de gemeente Soerabaja, heeft hij door zijn initiatief vele plannen ontworpen en door zijn stuwende kracht tot uitvoering gebracht.

De totstandkoming van de tweede hoofdaanvoerleiding van de waterleiding, de jaarmarkt, de stadsverfraaiing, verkeersverbetering, elektrificatie van tramwegen etc. Voortbouwend op zijn reeds genoemd preadvies over woningbouw, was hij de drijvende kracht bij de stichting van de woonwijk Ketabang en van de industriewijk Ngagel, terwijl het grootse stadsuitbreidingsplan Kapoetran in voorbereiding was. Sanering van Soerabaja was in voorontwerp.

Burgemeester G.J. Dijkerman behartigde voortreffelijk de belangen van alle lagen der bevolking van de belangrijkste handels- en industriestad van Nederlands Indië.

Ook in het verenigingsleven, de ingenieurswereld, in kringen van handel en scheepvaart, op het gebied van de armenzorg en liefdadigheid, was hij een geziene persoonlijkheid. Hij was lange tijd voorzitter van "Pro Juventute" en van de Gemeentelijke Spaarbank.

Alhoewel hem met ingang van 3 juni 1929 een Europees verlof was toegezegd, is hij op 28 januari 1929 overleden.

Zijn teraardebestelling vond plaats te Soerabaja op 29 januari 1929 onder overweldigende belangstelling. Hierbij werd uitgesproken dat in Ir. G.J. Dijkerman een bekwaam ingenieur, een man van grote bekwaamheden, een stoer werker en een goed en nobel mens was heengegaan.

Tenslotte:

Ik kan me niet aan de indruk onttrekken, dat een bescheiden gedenkteken op de open plaats bij de entree van het gemeentehuis van Rhenen niet zou misstaan. De zoon van kostschoolhouder G.J. Dijkerman Sr. is niet alleen Rhenenaar van geboorte, maar heeft daar ook zijn eerste negen levensjaren doorgebracht.

J. Mom

BRONNEN

1. Gemeentearchief Rhenen (m.m.v. A.J. de Jong).
2. Achter Berg en Rijn - H.P. Deys.
3. De Ingenieur 1929 - Ir. R.A. van Sandick.
4. Foto's en afbeeldingen uit Collectie Rhenen van J.Th. M. Mom.

JAARVERSLAG 1990

Het jaar 1990 kan opnieuw als een goed jaar voor de Historische Vereniging genoemd worden. Het ledental onderging weer een verhoging door een ledenwinst van 25 personen tijdens de Koninginnemarkt op zaterdag 28 april. De bijeenkomsten waren opnieuw goed tot zeer goed bezet: daar zijn andere historische verenigingen nog wel eens jaloers op !

Ook dit jaar een drietal afleveringen van ons periodiek "Oud Rhenen". Het tweede (dikke) nummer had een bijzondere "oranje outfit" gewijd aan 50 jaar na 10 mei 1940.

Het bestuur bleef dit jaar ongewijzigd: Dr. H.P. Deijs, voorzitter; J. Combrink, secretaris; Dr. A.J. de Jong, penningmeester; H.E. Dekhuijzen, 2e voorzitter; Ing. H.B. Gieszen, 2e secretaris; Mw. Ch.H. Delfin-van Mourik Broekman, werkgroepen; Mw. M.Koning-van der Veen, lid.

In de jaarvergadering op 9 maart werden de zittende bestuursleden Dr. A.J. de Jong en H.E. Dekhuijzen herkozen.

Dhr. Combrink heeft te kennen gegeven met ingang van 1 januari 1991 het secretariaatsschap te willen neerleggen. Op de komende jaarvergadering zal een opvolger aangewezen moeten worden.

De bestuursvergaderingen werden ook bijgewoond door dhr. W.H. Strous, als lid van de redactiecommissie van Oud Rhenen. Ook de nieuwe conservator dhr. Michel Synesael woont regelmatig de bestuursvergaderingen bij.

Er werden ditmaal 6 lezingen gehouden: drie in het voorjaar en drie in het najaar.

wo 24 januari: Dr. J.K. Haalebos over Romeinse opgravingen bij Canicius Nijmegen.

wo 14 februari: Dr. A.C. Zeven uit Wageningen over Afbeeldingen van bloemen en planten op oude schilderijen.

do 15 maart: H.A. Ummels uit Apeldoorn over Paleis Het Loo.

do 13 september: Drs. Br. Giesen-Geurts over het MIP-project in Rhenen.

do 18 oktober: Mw. H.G. Dijk-Koekoek over het Oxaal in de Cunerakerk.

do 22 november: Dr. H.P. Deijs over het VOC en de Nederlandse forten in de Molukken.

Naast het organiseren van bovengenoemde lezingen en het verzorgen van het periodiek Oud Rhenen heeft de Historische Vereniging de volgende activiteiten ontwikkeld: Deelneming aan de organisatie van de Open Monumentendag op 8 september, het "bezetten" van een kraampje op de Koninginnemarkt (ledenwinst!) en het doen uitgaan van enige brieven aan College van B & W en Gemeenteraad inzake 1) het open gat aan de Molenstraat, hoek Muntstraat (i.v.m. gewenste archeologische opgravingen) en 2) over eventuele aangepaste nieuwbouw aan te handhaven 19e eeuwse voor-gevels aan de Zandheuvelstraat.

In 1990 heeft in Rhenen het MIP-project plaatsgevonden: inventariseren van al of niet op de Rijksmonumentenlijst voorkomende objecten uit de periode van 1850-1940 en ook van voor 1850. Een van de bestuursleden heeft hieraan de nodige medewerking verleend. Op 13 september heeft Mw. Giesen-Geurts over deze activiteit het nodige verteld. Ten aanzien van archeologische activiteiten zijn door het actieve lid van de Historische Vereniging, dhr. J. Mom, in voorkomende gevallen bij verbouwingen van panden aan

de Fred. van de Paltshof en de Herenstraat en bij een ontdekte waterput bij de Zandheuvelstraat, het nodige werk verzet: daarvoor alle hulde !!

In het vorige jaarverslag genoemde bijeenkomst van alle historische verenigingen in de provincie Utrecht, heeft tot resultaat gehad de oprichting van een ondersteuningsstichting met als naam "Stichting Stichtse Historie". Dhr. Deijs heeft zitting in het werkbestuur van deze stichting.

Al met al weer een actief verenigingsjaar: we hopen in 1991 zo weer door te kunnen gaan.

H.E. Dekhuijzen, waarnemend secretaris.

FINANCIEEL JAARVERSLAG 1990

INKOMSTEN		UITGAVEN	
Contributie	f 5067,50	Verenigings- en	
Gift	f 25,--	administratiekosten	f 972,45
Creditrente	f 6,--	Zaalhuur	f 470,--
Entreegelden	f 17,50	Lezingen	f 587,50
Uit collecte Anjerfonds	f 78,30	Lidmaatschappen	f 175,95
Verkoop prenten etc.	f 226,15	Kamer van Koophandel	f 61,--
Subsidie periodiek van		Huur kraam Oranjedag	f 45,--
Stichting Gebroken Lente	f 1200,--	Drukkerijkosten plus	
Opbrengst kraam		periodiek Oud Rhenen	f 4020,65
Oranjedag 1990	f 216,50		
	<u>f 6836,95</u>		<u>f 6332,55</u>
Saldo 31.12.1989	f 1375,20	Saldo 31.12.1990	
Teveel en vooruit		bank/giro/kas	f 1929,60
betaalde contributie	f 50,--		
	<u>f 8262,15</u>		<u>f 8262,15</u>

BEGROTING 1990

Contributie	f 5000,--	Verenigingskosten	f 900,--
Entreegelden/		Zaalhuur	f 500,--
Creditrente	f 25,--	Lezingen	f 600,--
Verkopen beeldjes,		Periodiek	f 2300,--
prenten, boekjes etc.	f 200,--	Batig saldo 1991	f 925,--
	<u>f 5225,--</u>		<u>f 5225,--</u>

STICHTING VRIENDEN VAN HET STREEKMUSEUM "HET RONDEEL": 1990

Opnieuw een rustig jaar. De stichting heeft wel overleg gevoerd met de nieuwe conservator Dhr. M. Synesael over het in de toekomst namens het museum en de stichting te voeren beleid.

In 1989 werd in de Betuwe een Cunera insigne gevonden, dat door de vinder te koop werd aangeboden. Het bestuur van de Stichting Vrienden van het Streekmuseum "Het Rondeel" heeft besloten dit insigne aan te kopen en in bruikleen af te staan aan het Streekmuseum, waar het met de daar reeds aanwezige insignes (een echte en een kopie) zal worden tentoongesteld.

Naar verwachting zal het komende jaar 1991 een wat actiever beleid opleveren.

FINANCIEEL JAARVERSLAG 1990

INKOMSTEN		UITGAVEN	
Jaarlijkse contributies/ eenmalige bijdragen	f 231,--	Kamer van koophandel	f 61,--
Creditrente	f 4,03	Administratiekosten	f 6,--
	<u>f 235,03</u>	Cunera insigne	f 300,--
Postbanksaldo			<u>f 367,--</u>
giro per 31.12.1989	f 1801,97	Postbanksaldo	
	<u>f 2037,--</u>	giro per 31.12.1990	f 1670,--
			<u>f 2037,--</u>

Hieronder volgt een overzicht van de in 1990 ontvangen gelden, vermeld onder initialen van de begunstigers.

S.P.B.B.	te Soest	leven
M.J.D. v. D	Rhenen	jaarl.
H.E.D.	Rhenen	jaarl.
G.J.K.	Rhenen	jaarl.
J.Th.M.M.	Rhenen	jaarl.
S.M. v. O.	Elst	jaarl.
J.W.J.B. v. T.	Rhenen	jaarl.
H.L.V.	Rhenen	jaarl.
P.S.R.W.	Voorst	jaarl.

O U D R H E N E N

Mededelingenblad van de
Historische Vereniging
Oudheidkamer Rhenen en Omstreken

Tiende jaargang

mei 1991

No. 2

Foto: Cord Otting

IN MEMORIAM J. COMBRINK

Op 12 mei is op 89-jarige leeftijd overleden de heer J. Combrink. Hiermee is een markante figuur en een inspirerend bestuurder, onderzoeker en publicist in de kringen van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken van ons heen gegaan.

Combrink, reeds lang met pensioen, kwam in Rhenen als een vreemde eend in de bijt. Het was slechts bij toeval, dat een advertentie van Huis ten Dale deze rasechte Amsterdammer, die wegens familie-omstandigheden naar rustiger oorden moest uitzien, in de Grebbestad terecht kwam. Kort nog heeft hij kans gezien, zijn befaamde cursus handenarbeid, een van zijn geliefde themas, in Rhenen voort te zetten. Hier was veel belangstelling voor en hij breidde zijn contacten met de Rhenense bewoners hiermee verder uit.

Zijn interesse voor zijn woonomgeving begon te groeien. Hoe kon het ook anders, nieuwsgierig en leergierig als hij was. Behalve leergierig was hij ook een schoolmeester in hart en nieren, en dat in de goede zin des woords. Combrink had het veel verder kunnen brengen, wanneer hij vroeger betere kansen had gehad. Toch heeft hij bereikt hetgeen in zijn mogelijkheden lag, en dit in de meeste gevallen tot nut van zijn medemens. Het valt hier buiten het bestek van dit In Memoriam zijn verdiensten buiten Rhenen aan te halen. Moge ik volstaan met zijn rol in de Burger-bescherming van 'zijn' wijk, die van het Concertgebouw-kwartier, gedurende de oorlogsjaren, te noemen. Meer nog dan vaklieden en deskundigen wist hij brandweer en bescherming optimaal te organiseren. Hij was ridder in de Orde van Oranje-Nassau en drager van het Verzetskruis.

In Rhenen kroop zijn bloed al gauw, waar het eigenlijk niet gaan kon. Hij schreef een boek waarin zijn liefde tot zijn laatste woonplaats tot uiting kwam. Een woonplaats, waarmee hij een haat-liefde relatie onderhield. Hij verzette zich steeds heftig tegen het, naar zijn mening, ingeslapen gedrag van stadsbestuur en -bevolking. Steeds kwam dan zijn Amsterdam als goed voorbeeld naar boven. Maar zodra iemand een kwaad woord over Rhenen durfde te uiten, dan was er geen betere stad in de wereld. Hij wist er dan ook bijzonder veel van. Het Oud-archief kende hij goed. Hij bestudeerde vele detail-onderwerpen uit de Rhenense geschiedenis en hij publiceerde hier graag over. Hier kwam zijn schoolmeesters-aard naar voren. Hoewel, het meest uitgesproken uitte zich deze geaardheid in zijn vele lezingen. Er bestond geen onderwerp of hij kon er over praten of meepraten. Het was

voor hem een grote behoefte, de ander in te wijden in zijn diepgaande kennis over Rome, Florence, Cyprus, de gilden, leerbehandeling, de Pest en wat niet al, maar vooral natuurlijk over Amsterdam. En Rhenen, niet te vergeten.

Combrink was een moeilijk mens, voor zijn omgeving maar vooral voor zichzelf. Hij had een enorme wilskracht en een sterk lichaam. Des te triester was het, geïnvaleideerd te raken, aanvankelijk door het missen van een been. Daardoor kon hij geen wandelingen meer maken en bijvoorbeeld geen excursies meer leiden, hetgeen hem steeds goed afging. Later trof hem ernstige rheuma in de handen. In zijn laatste jaar kon hij vrijwel niet meer schrijven, zijn grote lust en liefde. Vlak voor zijn dood had hij nog een groot overzichtsartikel over Cunera ten behoeve van een landelijk maandblad onder handen. Met behulp van anderen werd de tekst opgeschreven. Het is bij een ruw raamwerk gebleven, hij heeft het helaas niet meer kunnen invullen.

De Rhenense historische vereniging, opgericht in 1907, was na de oorlog reeds vele jaren in een diepe slaap terecht gekomen. Combrink vond enkele medestanders, die deze vereniging weer nieuw leven wisten in te blazen. Tien jaar lang kunnen we, naar ik meen, weer spreken van een bloeiende vereniging, die, naast historisch onderzoek en het houden van wetenschappelijke lezingen, ook tracht bij de autoriteiten aandacht te krijgen voor het gepast behoud van de Rhenense bouwkundige historie. Gedurende deze tien jaar was hij een van de drijvende krachten in de vereniging, die hij als secretaris voortreffelijk diende. Nog geen maand voor zijn dood werd hij daarvoor geëerd met het erelidmaatschap.

Combrink is niet meer. Lang zullen wij in het bestuur en zeker ook prive, een leemte voelen. Maar het zal een leemte zijn waarin zijn nagedachtenis steeds weer met warmte in onze gedachten zal komen. Hij ruste in vrede, een vrede waar hij eigenlijk de laatste jaren steeds meer naar verlangde

H.P.D.

DE CUNERALEGENDE EN DE "DUITSE" RIDDERS TE RHENEN

In 1922 promoveerde E.M.Th. Edmonds (pater Frn. Sergius OFM) te Leiden op een proefschrift over de "Legende van Sinte Cunera in de Middeleeuwen". Uit vergelijking van handschriften en taalgebruik in het Latijn en Middelnederlands meende hij te moeten konkluderen dat de diverse verhalen over het leven van Cunera terug te voeren zijn naar dezelfde bron, een vroeg gedicht uit de middeleeuwen, dat rond 1400 op schrift gesteld zou zijn door een of meerdere personen afkomstig uit het gebied Brabant-Limburg-Duitsland.

Het betreft hier vooral de Passie (levensgeschiedenis) en de translatio (de verheffing) van Cunera. Te Rhenen bevond zich in de late middeleeuwen een Commanderie van de Duitse Orde. Pater Edmonds suggereert een verband tussen bekende versie van de Cuneralegende en deze Duitse Orde.

Hoewel uiteraard niet ontkend kan worden dat de oudste handschriften in oud-Gelders dialect te boek zijn gesteld, is de konklusie dat dit door de ridders van de Duitse Orde zou zijn gebeurd op zijn minst voorbarig te noemen.

Riddernamen die te Rhenen voorkwamen waren bijvoorbeeld Gijsbertus de Goye, Theodurus Splinter, Henricus van Montfoort, Henricus van Amersfoort, Adam de Monte, Arnoldus van Amstel, Theo van Gouda en Gerard van Montfoort.

Voorts bekende namen die voorkwamen bij de Duitse Orde waren Ghisbertus de Sulen, Theodurus van Woudrichem, Gisebertus de Ruel, Walter de Zulen e.d.

Van Theodorus van Reden wordt nog eens nadrukkelijk vermeld, dat hij lid was van de Teutonische Ridderorde (dit is de Duitse Orde). Deze zou uit het Westfaalse taalgebied afkomstig kunnen zijn (Von Rhede), echter over het algemeen komen we dus nauwelijks "Duitse" namen tegen bij de ridders.

De commanderie te Rhenen had rond 1400 veel meer het karakter van een pastorie. Zo verbleven er sinds 1415 een commandeur met vier priesterbroeders. Ook hier rond 1400 geen aanwijzingen voor een Gelderse of Westfaalse oriëntatie. Zo worden als stichters van het St. Cunera-gilde als eerste genoemd Her Dirc van den Rijn (commandeur) en de broeders Claes die Jacopijn, her Jacop Sas en her Henric Gerrits, die Jacopijn.

In de lijsten van dode broeders komen we dan namen tegen als her Jacob van Rotterdam, her Dirc Poelman, her Willam van Leijden, her Gerrit Prop en her Ghijsbert die minrebroeder.

In 1433 komen we echter meer Gelderse namen tegen als broeders van het St. Cunera-gilde, zoals Velkener, Van Meursz, Van Prusen, Van Pluderen en dergelijke. Ook de naam Freyse, waar vermoedelijk de Friesssesteeg te Rhenen naar genoemd is, zou van Duitse oorsprong kunnen zijn; denk hierbij aan "freies" (Duits voor "vrije"). Echter "Freyse" kan ook het middelnederlandse woord voor "Fries" zijn.

De familie Valkenaar (Valkener, Velkener, Valckenaer) had in de 14e en 15e eeuw nogal wat goederen onder Rhenen. De naam Valkener of Velkener is waarschijnlijk terug te voeren tot de Duitse naam Falkner (valkenier); er zijn aanwijzingen dat deze familie oorspronkelijk uit Rijnland-Westfalen afkomstig was.

Op 1 april 1456 werd te Kampen een Cunera-broederschap (of Cunera Memorie) opgericht. Van Iterson suggereerde dat er vanuit Rhenen invloed zou hebben bestaan op de Cunera-verering te Kampen.

De relatie zou op te maken zijn uit het voorkomen hier van de St. Cunera-broedersleden Beernt Buddingh en Johan Valckener.

Afbeelding van St. Cunera in het Memorieboek te Kampen
(15e eeuw).

Ene Beernt (Berent, Bernardus) Buddingh was memoriemeester van deze broederschap en heeft in 1472 een zogenaamd "memorieboek" aangelegd, dat begint met de volgende zinnen:

"In den name Gods amen. In 't jaer ons heren dusent vierhondert ende sesenvijftich, op ten eersten dach in april, soe hebben een deels gueder manne, wt der mynne Gods ende der hilliger jonckfrouwen van Sante Kureren, eene eendrachtige ordinantie ende bruederschap gemaeket ende begonnenetc."

Op het eerste blad van het behoorlijk door de tand des tijds aangetaste memorieboek staat in rode letters geschreven: "Bernardus Buddinck in tribus crucibus me fieri fecit anno domini MCCCLXXIJ".

Buddinck zou dus in 1472 begonnen zijn met het vastleggen van statuten en ledenlijsten en andere bijzonderheden betreffende het Cuneramemorie. In het boek echter ontbreekt de Cuneralegende. Wel bevat het boek een fraaie afbeelding van Cunera.

Genoemde Beernt Buddingh werd in 1464 ingeschreven in het Burgerboek van Kampen en was gehuwd met ene Alyt; beide werden ze voor 1476 ingeschreven als lid van het Cunera memorie. Volgens niet nader te achterhalen bron zou dezelfde Bernard Buddingh te Rhenen zijn voorgekomen in 1425 en 1456.

Ook wordt verondersteld dat Johan Valckener uit Rhenen afkomstig was. Er bestonden in de 15e eeuw goede banden tussen Rhenen en Kampen. Ook komt men te Kampen in die tijd namen tegen uit de buurt van Rhenen, zoals Pilgrim Cornelisz. van Ingen (1463). Beernt en Alyt Buddingh hadden van deze Pilgrim van Ingen onder andere een huis en erf in huur in 1472.

St. Cunera, afgebeeld in de Overijsselsche Almanak van 1841, in feite een kopie van de vorige afbeelding uit het 15e eeuwse Memorieboek van de St. Cunerabroederschap te Kampen.

De familienaam Buddingh is afkomstig uit Duitsland, met name het Lippe-Wezer gebied (o.a. Paderborn) en Munsterland, waar deze naam heden ten dage nog veel voorkomt. Te Kampen komt (en kwam) men de naam echter niet tegen. In de veengebieden in Nederland (Veenendaal, Nijkerk, Alkmaar) en langs de grote rivieren (Driel, Elden, Opheusden, Hien en Dodewaard, Rhenen) is Budding(h) een veel voorkomende naam. Dit is terug te voeren tot het feit dat de eerste Budding(h)'s in Nederland veelal schippers en handelslieden waren. In de Betuwe vervulden ze vaak het ambt van schout, of waren herbergier.

Een van de eerste Buddingh's in de Betuwe was Rutger Gerritsz. Buddingh, die midden 15e eeuw uit Wezel afkomstig was. De Buddingh's kunnen ook tot de eerste bewoners en mogelijk stichters van het dorp Veenendaal (de Rhenense Venen) worden gerekend.

De naam Buddingh is mogelijk afgeleid van de naam van een middeleeuws stadje Budingen in Duitsland of Boddiken (Bodiken) een klooster in de buurt van Paderborn. Dit klooster was aangesloten bij de congregatie van Windesheim en hier zijn een groot aantal legenden en verhalen over het leven van heiligen gekopieerd, die hier vanuit België en Nederland naar toe waren gestuurd, waaronder ook de Cuneralegende.

Het is mogelijk dat de Valkeners ef Buddingh's betrokken zijn geweest bij het vastleggen van de Cuneralegende te Rhenen. Pater Edmonds komt op basis van het taalgebruik in een middeleeuws gedicht, dat de Cuneralegende verhaalt, tot de veronderstelling, dat dit geschreven zou kunnen zijn door een lid van de Duitse Orde, welke sinds de 13e eeuw de kerk van Rhenen bediende. Deze ridders stonden sterk onder "Overlands-Duitse" invloed. Dit gedicht zou echter niet ouder zijn dat uit de eerste helft van de 15e eeuw. Het lijkt een vrije bewerking van een handschrift uit circa 1400 en was voor koorgebruik geschreven.

Echter voor 1415 waren er slechts twee Duitse ridders te Rhenen, die geen koor kunnen hebben gevormd; dit zou wel hebben gekund toen er in 1415 twee bijkwamen.

Hoe grondig de studie van pater Edmonds ook kan worden genoemd, toch lijken de eindkonklusies discutabel. Hij had kunnen weten dat Prof. N.C. Kist in 1859 reeds melding maakte van een Cuneralegende, die "in een oud-Gelderschen tongval" einde 14e eeuw te boek was gesteld. Dit boek was door hem aangetroffen in de Koninklijke Bibliotheek. In dit boek waren ook de brieven van Paulus opgetekend, waar achter was geschreven: "Hier gaen die Boeken wt van den weerden Ap. Paulus gheeynt in den jaeren drie en LXXXIIJ (1383) van mij fr. Jan Boedborch". De naam Boedborch of Von Budberg is afkomstig uit Westfalen. Misschien ligt hier eerder een verklaring voor het gebruik van het "Oud-Gelders" dialect in de oudste versies van de Cuneralegende.

Geraadpleegde bronnen:

1. Dr. E.M.Th. Edmonds, proefschrift getiteld "De legende van Sinte Kunera in de middeleeuwen" (Leiden 1922).
2. Dr. A.J. de Jong, Over de Duitse Orde en de bouwmeester(s) van de Rhenense Cunerakerk met haar toren, Oud Rhenen, 1988, deel 3a.
4. J.H. de Vey Mestdagh, De Utrechtse Balijs de Duitse Orde (Alden Biesen 1988).
5. Pater M. Brada, Ridders van Rhenen, Rijnpost Weekend, 27 mei 1988.
6. Adviezen met betrekking tot de familie Valkenaar van de heer K. Schilder te Kampen.
7. Memorieboek van de St. Cunerabroederschap aanwezig in het Gemeente Archief te Kampen.
8. E. Moulin, De Memorien te Kampen, De Overijsselsche Almanak 1841, p.67 e.v.
9. Dr. A.J. de Jong, Resultaten van archiefonderzoek met betrekking tot de oorsprong van de familie Buddingh.

A.J. de Jong

DE 'ELECTRICITEITSMAAATSCHAPPIJ 'RHENEN'

In het voorjaar 1991 werd een oud gebouwtje aan de Schoutenboomgaardweg afgebroken. Het stond in de weg, een nieuw bestemmingsplan bepaalde dat er nieuwbouw moest komen.

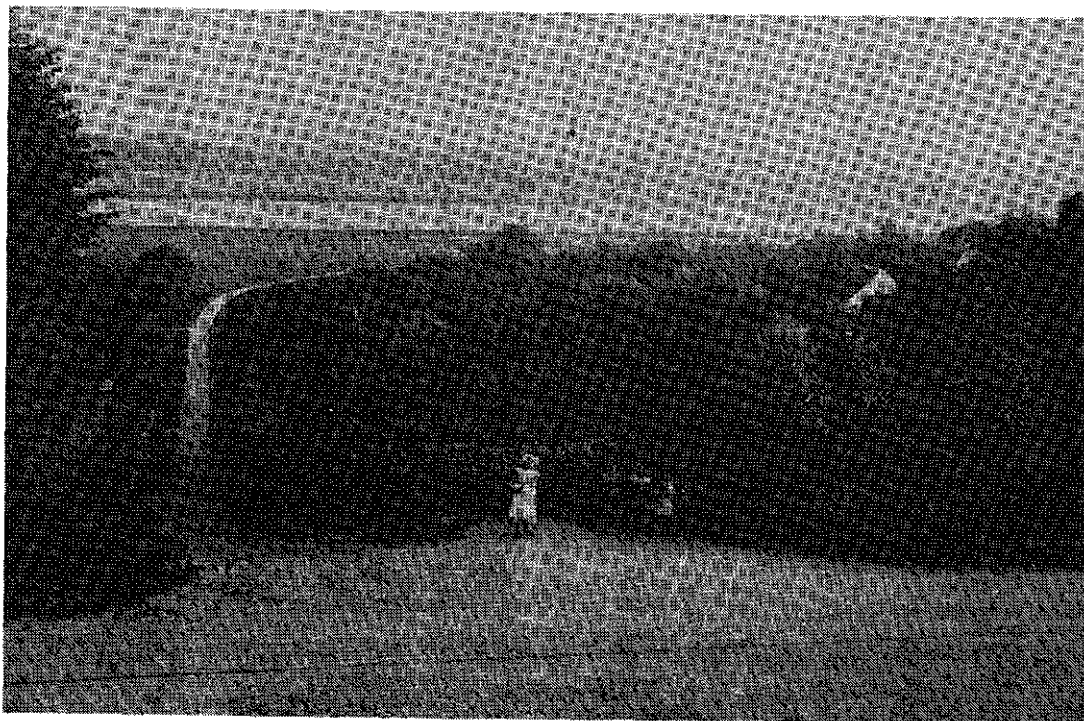
Omdat in dit gebouwtje de eerste Rhenense electriciteit werd opgewekt, is dit aanleiding genoeg eens kort stil te staan bij de geschiedenis van de Rhenense electriciteit.

In het tijdperk vóór de electriciteit was er in de meeste steden straatverlichting d.m.v. olielampen. Gewoonlijk werd als brandstof petroleum gebruikt. Ook in Rhenen was dit het geval. Er was een officiële lantaarnopsteker, die met een laddertje over zijn schouder 's avonds alle straatlantaarns langs liep om de lampen aan te steken. Dit laddertje is thans in het bezit van schrijver dezes. De benodigde petroleum lag opgeslagen in een schuurtje aan het Kerkplein Zuid, zie 'Achter Berg en Rijn' afb. 428.

Omstreeks 1900 was in Maarssen werkzaam een Nederlands Werktuigkundig Electrotechnisch ingenieur, die in Aken zijn opleiding had gevolgd: Willem de Haas. Hij was in dienst van de "Electriciteits Maatschappij 'Maarssen'". Ondernemend als hij was, kwam het plan bij hem op, in Rhenen een dergelijke maatschappij op te richten. Het leek niet moeilijk aandeelhouders te vinden die bereid waren, geld in de nieuwe onderneming te steken. Eerst moest echter met de gemeente Rhenen tot overeenstemming worden gekomen, die namelijk een concessie af moest geven.

In april 1901 werd een voorlopige tekst opgesteld, in november werd deze definitief vastgesteld. Enkele van de belangrijkste bepalingen in deze concessie volgen hieronder.

Bij de concessie, die verleend werd tot aan 31 december 1925, werd aan de concessionaris het recht verleend 'tot het kosteloos leggen en hebben van geleidingen in en over den openbaren gemeentegrond en het openbare water, dienende voor de levering van Electriche stroomen in de gemeente voor verlichting, voor verwarming, voor het overbrengen van beweegkracht en voor andere doeleinden ...'. B en W moesten wel eerst alle tekeningen in hebben gezien en goedgekeurd. Ook de plaatsing van stations of substations en het oprichten van transformatorhuisjes en -kasten etc. moest door B en W worden bekrachtigd. Dit gold trouwens ook voor de wijze, waarop de stroom zou worden opgewekt, en met welke toestellen. Het storen van 'andere electriche geleidingen' zoals telegraaf en telefoon moest worden voorkomen.

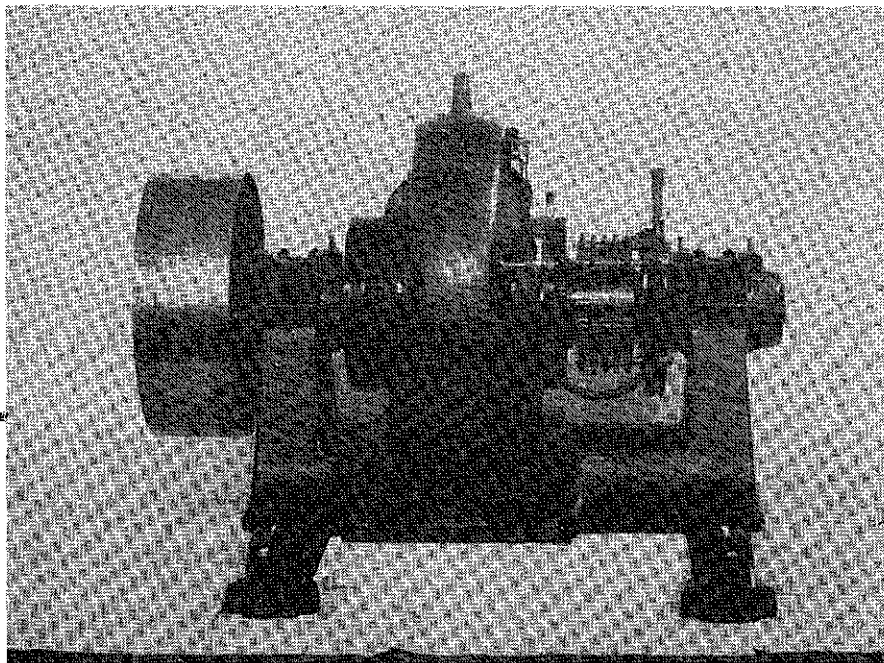

De Buitenomme, vóórdat de centrale gebouwd was. ca. 1900.

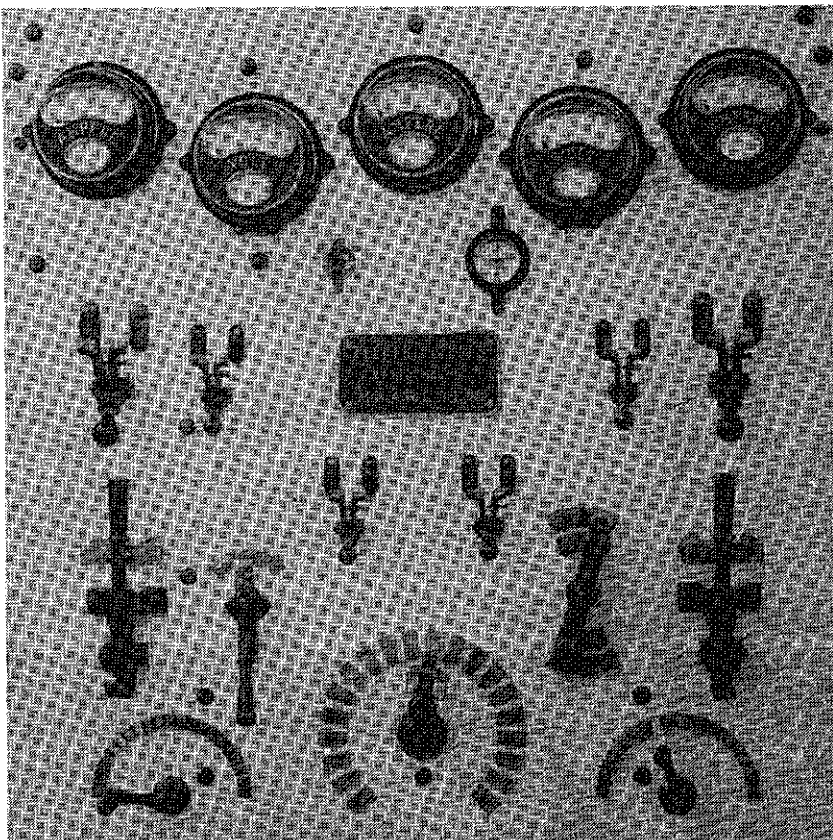
Het invorderen van de electriciteitsrekening mocht maandelijks of drie-maandelijks gebeuren. Wanneer de gebruiker nalatig zou zijn de rekening tijdig te voldoen was de concessionaris bevoegd de electriciteit af te sluiten. Deze moest weer worden aangesloten na betaling van de achterstallige rekening, waarbij tevens vooruitbetaling van de eerstvolgende termijn mocht worden geëist. De tarieven voor stroomlevering waren wel aan de goedkeuring van B en W gebonden. Zij waren zelfs bevoegd de electriciteitsmeters af te keuren. De meterhuur moest voor alle gebruikers gelijk zijn.

De concessionaris was verplicht op verzoek stroom te leveren aan elk perceel, voor zover dit niet verder dan 100 meter verwijderd was van het bestaande leidingnet. Aansluiting moest dan binnen 3 maanden plaatsvinden. Bij percelen, gelegen op een grotere afstand kon een contract voor 2 jaar worden geëist.

Het voltage mocht niet boven de 250 V uit komen voor wisselstroom en niet boven de 450 V voor gelijkstroom. De afwijkingen mochten niet meer dan 2 1/2 % bedragen, met toegestane uitschieters gedurende enkele minuten van max. 4%. 'Het te leveren licht zal zoo rustig moeten zijn dat met het oog geen periodieke schommelingen zullen zijn waar te nemen'.

Dynamo van de electr. centrale te Rhenen.

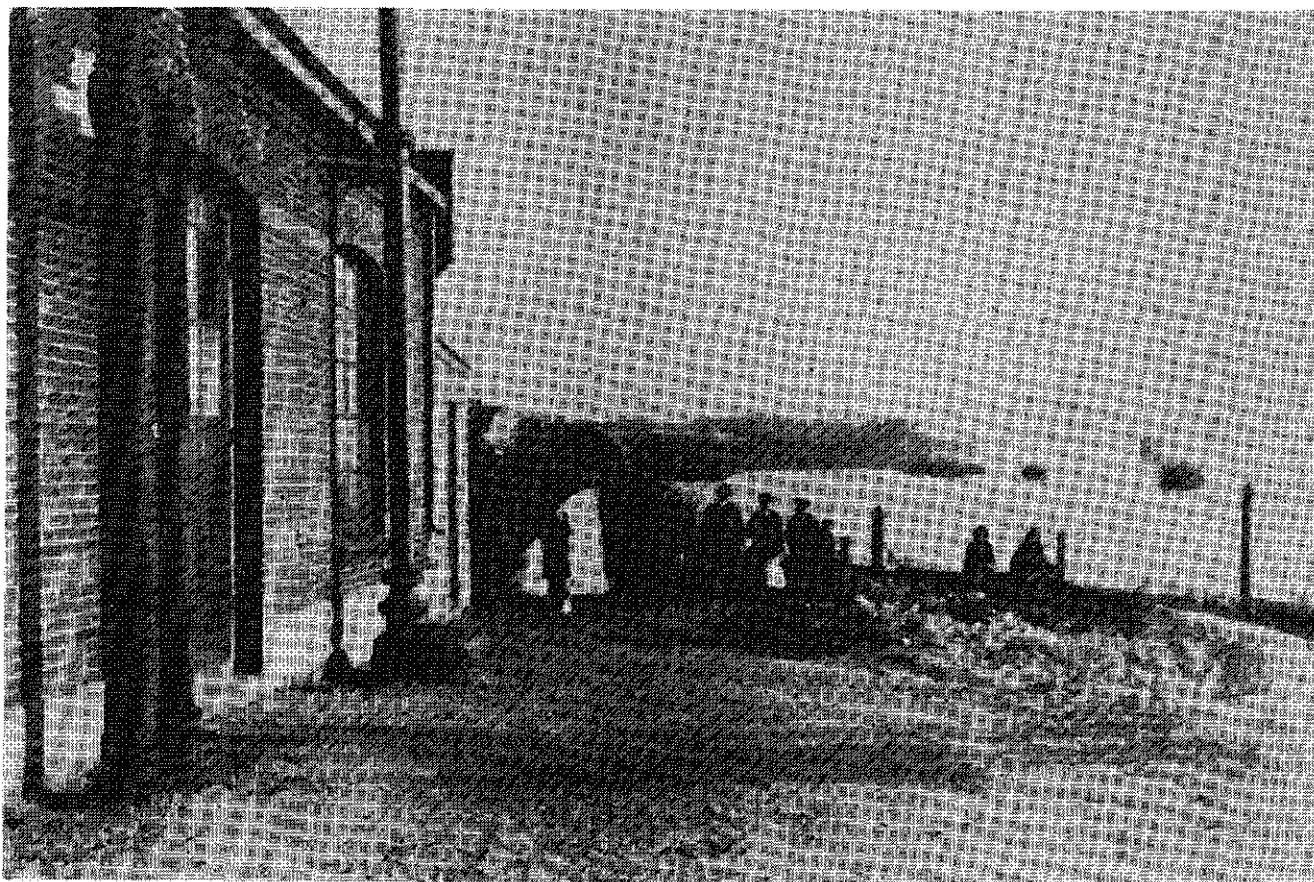
Schakelpaneel van de centrale te Rhenen, geleverd door de Electr. Mij Maarsse.

De capaciteit van de centrale moest zodanig zijn, dat wanneer een der machines tijdelijk onbruikbaar zou zijn, de stroomlevering geen storing mocht ondervinden. Ook waren allerlei bepalingen i.v.m. eventuele brand opgenomen.

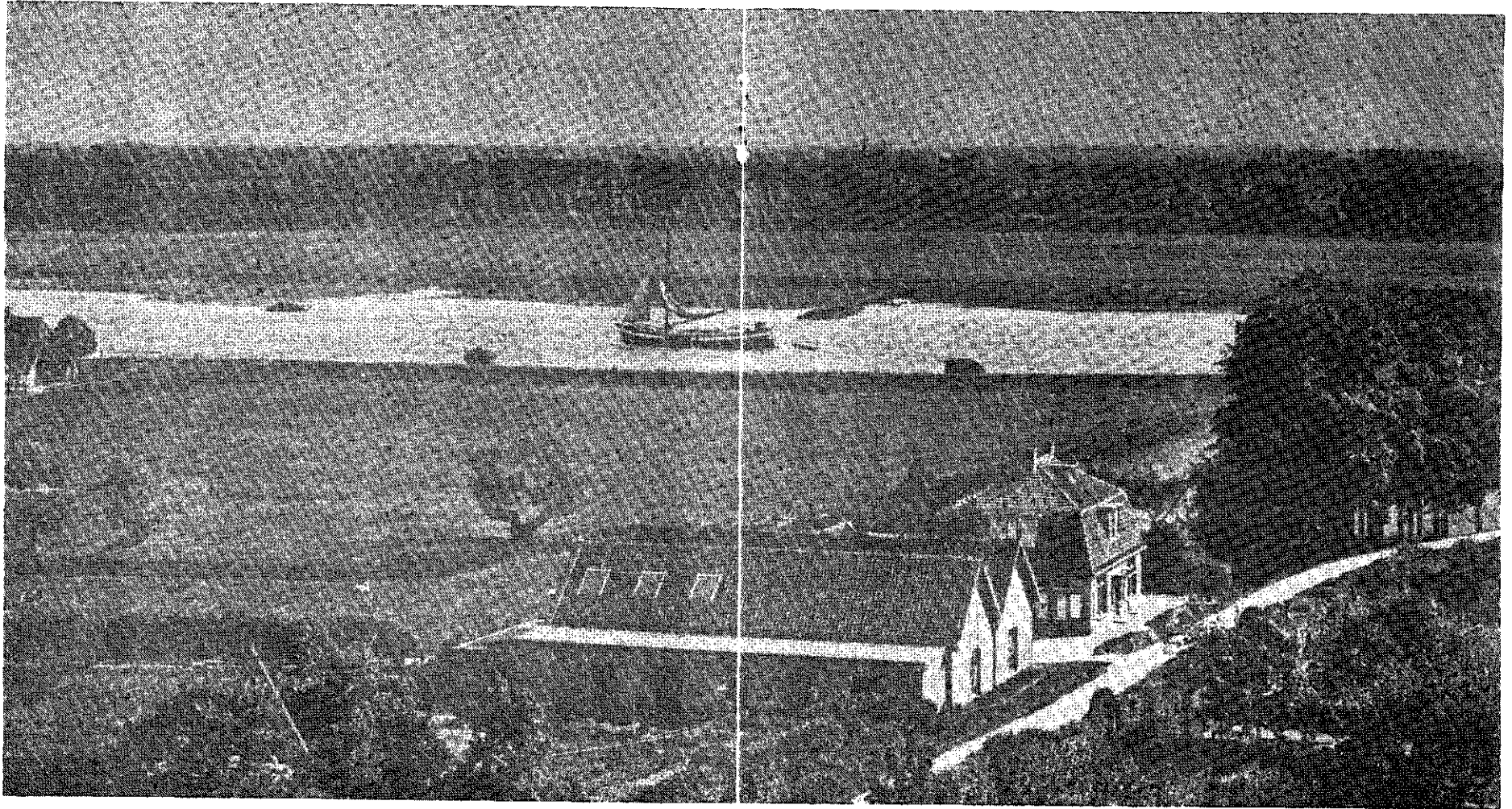
De verplichting was opgenomen, ten genoegen van B en W te voorzien in de openbare straatverlichting en wel door middel van elektrische lampen volgens een door B en W goed te keuren plan. Gedurende de eerste drie jaren was het toegestaan, in bijzondere gevallen de bestaande petroleumverlichting te handhaven. Alle kosten der openbare straatverlichting, zowel die van de aanleg als van het onderhoud, kwamen voor rekening van de concessionaris, die ook voor tijdige vervanging van de lampen moest zorgen. Alle lampen der openbare straatverlichting moesten branden volgens een rooster, door B en W op te stellen. De gemeente vergoedde voor lantaarns, die zouden branden van een uur na zonsondergang tot 23.00 uur f 10.= per lantaarn en voor lantaarns die de gehele nacht brandden (tot een uur voor zonsopgang) f 16.=. Onder deze kosten waren begrepen de aanleg, de stroomlevering, vervanging van lampen, het schoonhouden, het vervangen van gebroken ballons bij gebruik van booglampen enz. Een merkwaardige bepaling was die, volgens welke de rekening met 150 gulden moest worden verlaagd voor elke % die een dividenduitkering aan de aandeelhouders van 6% te boven zou gaan. Een soort vorm van winstdeling dus.

Bij brand of andere rampen moest de straatverlichting kosteloos worden ingeschakeld. Tot slot vermeld ik nog artikel 26, waarin bepaald werd dat de werklieden tegen ongelukken moesten worden verzekerd, welke hun in en door de dienst zouden overkomen, dit voor zover de wet daarin niet voorzag.

Inmiddels was, voor notaris Van Iterson, de Naamloze Vennootschap 'Electriciteits-maatschappij "Rhenen" opgericht. President-commissaris van de nieuwe NV was de burgemeester, jhr. G.J.A. Schimmelpenninck. Hij nam 4 van de 50 aandelen van 1000 gulden per stuk voor zijn rekening. Ter gedeeltelijke voldoening bracht hij een perceel tuingrond in aan de 'zoogenaamde Buiten-Omme, nabij de voormalige Bergbarrière'. Dit perceel had hij even daarvoor gekocht van de weduwe van Jan Reijerse Lammers. Op dit perceel zou de electriciteitscentrale worden gebouwd. In totaal waren er bij de oprichting 24 aandeelhouders, vrijwel allen notabelen te Rhenen. Zij staan in de Staatscourant van 29 augustus 1901 vermeld.

Gedeelte van de zuidgevel van de voorm. electr. centrale. Jaar onbekend.

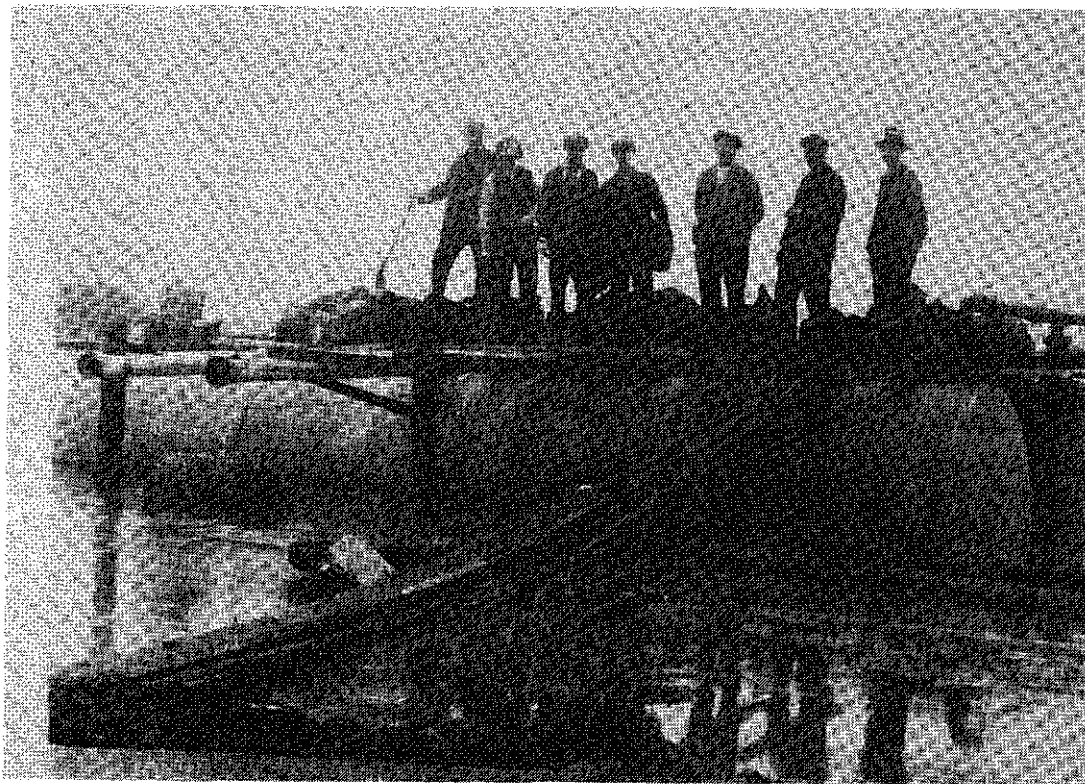
Het gebouw van de voormalige electriciteitscentrale, 1929.

Een in 1907 afgestempelde prentbriefkaart met de nieuwe electriciteits centrale.

Ook de aanbesteding van 'het bouwen eener Fabriek voor Electricische verlichting' was reeds in de zomer 1901 rond. De aannemer was Hendrik Roelof de Leeuw, de architect van het gebouw was het Rhenense Hoofd Gemeentewerken, de architect Derk Hoiting. Het bestek is bewaard gebleven, van de bouwtekening een latere versie 1).

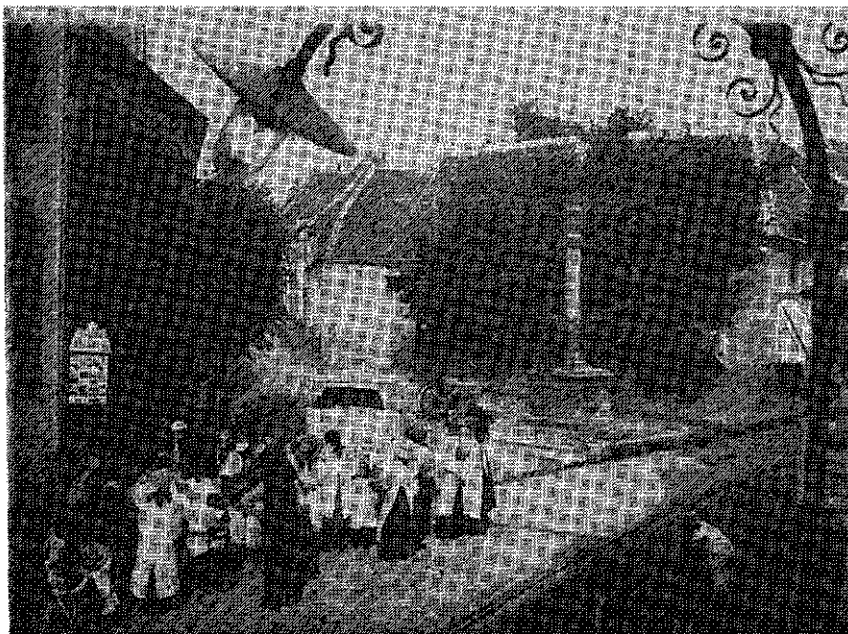
Vermeldenswaard is zeker nog de elektrische installatie van de centrale. Ook hiervan is volledig bekend, wat er geleverd is voor de inrichting. Het waren onder meer 4 gelijkstroomdynamo's van 48 ampère bij 250 Volt (4080 gulden), een accumulatorenbatterij bestaande uit 240 cellen, compleet gemonteerd met stelling en zwavelzuur welke een capaciteit leverde van 200 Ampère-uur bij een 10-urige ontleding (6000 gulden). Verder onder andere 150 klok-isolatoren, 4 voltmeters van 320 V en 2 van 240 V, 4 ampèremeters voor 60 Ampère, 2 voor 75 A en 8 voor 50 A, omschakelaars, zekeringen, kabels, etc. Voor Grebbe werden geleverd 2 ampèremeters voor 15 A en 2 voltmeters voor 250 V. De totale installatie, inclusief montage, kostte f 13.805,22. De leverancier van de technische apparatuur was de directeur van de Electriciteitsmaatschappij Maarsse, waar W. de

Het kwam nog wel eens voor, dat bij hoog water in de Rijn de olietanks van de centrale omhoog kwamen drijven. Met behulp van zandzakken moest men erger voorkomen.

Haas werkte. Deze order was trouwens een tegenprestatie van De Haas, die namelijk 4 dagen per week verlof kreeg gedurende de tijd dat de aanleg en inbedrijfstelling zou duren, en 4 werkdagen per maand voor het vervolg. De invoering van electriciteit had nogal drastische gevolgen. Een belangrijk

gevolg was bijvoorbeeld het vervangen van alle oude straatlantaarns door nieuwe. Het is bekend dat deze werden vervaardigd door de plaatselijke smid, Arend Bovenschen, bijgenaamd 'de Pruis'. Deze nieuwe lantaarns verschillen duidelijk met de oude olielantaarns. Deze laatste waren omgekeerd pyramide-vormig met vier vlakke glazen vensters en bevestigd op een standaard met enkele ijzeren krullen. De nieuwe elektrische lantaarns bestonden uit een cilindervormige glazen bol met een schotelvormige reflector, gemonteerd op een eenvoudige ijzeren boog. Dit gegeven is een belangrijk hulpmiddel bij het dateren van oude foto's en prentbriefkaarten. Die met de simpele lantaarns aan een boog stammen uit de tijd ná 1902.

Voorbeeld van een elektrische straatlantaarn, 1910. Op het pleintje voor de bakkerij (thans Van Toor) een poppekast.

Voorbeeld van een petrolielamp, Rhenen, Kerkstraat, 1900. Op de foto Klaas 'de Pet', van wie in de Eerste Wereldoorlog het gedicht ging: 'Er is geen vlees en er is geen vet, maar wel een dikke Klaas de Pet'.

Een belangrijke aansluiting op het net vond plaats in 1901. Toen werd de Cunerakerk namelijk voorzien van electrisch licht. De oude olielampen werden in 1903 via een advertentie verkocht aan de kerkvoogden te Vroomshoop. De eerste aansluiting buiten de binnenstad werd gerealiseerd in het grote woonhuis van Schut aan de Stokweg.

De concessie is, zoals bepaald, bijna 25 jaar van kracht geweest. In 1925 werd de stroomlevering overgedaan aan de PUEM. Het gebouw bleef bestaan: er was hierin reeds sinds 1906 een pompstation ondergebracht ten behoeve van het op druk brengen van de waterleiding, een andere privé onderneming van Willem de Haas 1).

Willem de Haas, geboren 1873 te Heteren, was een zoon van Jan de Haas, geb. 1844 te Heteren. Jan was steenfabrikant en hij trouwde met Deliana Dederica Sandbrink, geboren te Rhenen. Het echtpaar verhuisde naar Rhenen, naar een herenhuis in de Herenstraat, op de hoek van de Bontekoestraat (zie Achter Berg en Rijn, afb. 299, waarop zeer duidelijke een petroleumlantaarn zichtbaar) 2). Willem vertrok in 1891 naar Aken in verband met zijn studie. Daar leerde hij Josephina (Tine) Breda kennen waarmee hij zou trouwen. Daarna kwam hij in Maarssen bij het electriciteitsbedrijf aldaar terecht. Hier werd de dochter Deliana Dedrica geboren. Willem vestigde zich uiteindelijk in 1903 vanuit Maarssen in Rhenen. Daar werd in hetzelfde jaar hun zoon Jan geboren. Deze heeft later een belangrijke functie vervuld als eigenaar-directeur van de Rhenense waterleiding. Ook dit bedrijf is uiteindelijk, na de oorlog als particulier bezit overgegaan in een nutsbedrijf.

Bronnen:

- 1) G. de Haas, Oud-Rhenen, jrg. 9 n° 1.
 - 2) H.P. Deys, Achter Berg en Rijn, Rhenen, 1981.
- Familie-archief De Haas
 - Gemeente-archief Rhenen.

H.P. Deys

HOE OUD IS STUIVENES TE ACHTERBERG?

Een van de oudste nog bestaande monumenten van Achterberg is de donjon (woontoren) van de voormalige middeleeuwse hofstede "Stuivenes" (Stuivenes). Deze wordt momenteel gerestaureerd door de huidige eigenaar Ter Haar, die er tevens een nieuw woonhuis tegenaan bouwt.

Bij het graven van de bouwput naast de donjon, werd de onderbouw van een trap gevonden die mogelijk toegang gaf tot een deur in de zijgevel, die nu is dichtgemetseld.

Er wordt nog steeds gespeculeerd hoe oud Stuivenes nu werkelijk is. Rond de donjon zijn meest scherven van op zijn vroegst 15e/16e eeuw gevonden. Toch bestond Stuivenes als hofstede reeds begin 15e eeuw, zoals blijkt uit een charter uit 1434; bij een aantekening "van Stuvnest achterberch van een stuck lants...", vinden we de passage "... gelegen is over den berch in den gerechte van rienen. Int eerste een hofstede mitten land dair aen gelege, dair Harman Quijnt .. in der tijt op woent en Pauwels Thueren voirsz. voir tijd toe te behoren, plach dair oestwert naest gelege den svriesen steghe, zuidwert die gemeenstraet, westwert Pet van Wijck ende Johan van Riene ende noertwert Evert van Grotenvelt".

Verder nog interessant in deze akte is de volgende passage: "Ite noch een stuck lants gehieten proseshovell daer oestwert naest gelege is den svriesen steghe, zuidwert die weer van Oestbroeck ...etc."

Reeds eerder maakte ik melding van de "predicxstoell" te Achterberg; mogelijk gaat het hier om dezelfde heuvel of een andere stopplaats bij de middeleeuwse Cunera-processies. Nog een mogelijkheid is dat het een plek was waar van ouds recht werd gesproken.

Stuvenest was in de 15e eeuw in bezit van de familie Valkener (Valkenaar) en werd in 1494 door Joncfrou Janna Johan Velkeners dochter overgedragen aan het Agnietenklooster te Rhenen.

Het goed Stuivenes bestond waarschijnlijk uit twee gedeeltes, einde 17e en begin 18e eeuw bewoond respectievelijk door Willem Arijse Doornenball en zijn zoon Peter Willemsen Doornenbal, die het toen in pacht hadden van (de erven) Gijsbert Cornelisz. van Ingen (Willem van Ingen) en Domheer Anthonie van Wijck.

Deze Anthonie van Wijck was waarschijnlijk een zoon van Johan van Wijck, domheer en cameraer van het Kapittel van St. Pieter te Utrecht, wonende te Utrecht, en die te Amerongen 16.4.1655 trouwde met Aletta Steck, afkomstig uit Veenendaal.

Stuivenes was midden 17e eeuw in bezit van de familie Steck en ging later (tenminste deels) over op de domheren Van Wijck.

De Doornenbal's hebben bijna een eeuw lang op Stuivenes gewoond (woonden er vermoedelijk reeds in 1675), zoals gebleken is uit Oudschild-, Haardsteden- en Familiegeldkohieren (Gemeente Archief Rhenen).

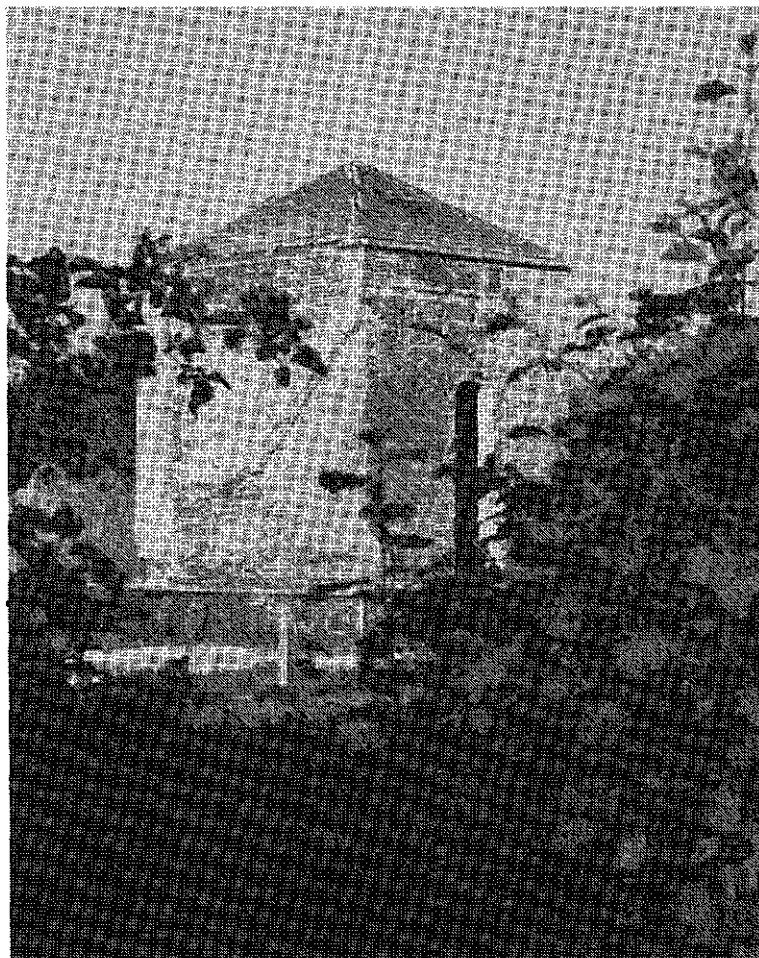
Zo blijkt uit aantekeningen in de Oudschildgeld manualen dat Willem Arijse Doornenball de hofstede "Stuijvenes" bewoonde in onder andere 1688 en 1711 (zie afbeelding). Ook blijkt hieruit dat toen een deel van Stuivenes nog aan de familie Steck toebehoorde.

Bronnen:

1. Cartularium van het Agnietenconvent uit begin 16e eeuw, met een Gothische omslag, Archief K, K & K No. 1224 Rijksarchief te Utrecht.
2. A.J. de Jong, De oudste geschiedenis van "Stuivenes(t)" een eeuwenoude boerderij te Achterberg, Oud Rhenen 1989, No.3.

3. A.J. de Jong, Verbouwing c.q. restauratie van Stuivenes te Achterberg, Oud Rhenen 1990, No.3.
4. Manualen Haardsteden-, familie-, en Oudschildgeld, Oud Archief Gemeente Rhenen No.'s 275, 279, 282, 337, 294, 296, 301 en 303.

A.J. de Jong

DE OUDE STEENTIJD VAN RHENEN EN DE HEER LIEUWEN

Wanneer er iemand bekend is met de oude Steentijd van Rhenen, dan is het wel de heer L.A. Lieuwen. Reeds als kind van twaalf jaar vond hij een stenen beitel (1), die nu te bezichtigen is in het museum Het Rondeel te Rhenen.

Hij bezat van nature de gave om door de mens bewerkte stenen van natuurlijke steenvormen te onderscheiden. Toch zou het nog jaren duren, voordat hij zich op meerdere kennis kon gaan toelagen. Daar zijn vader een eenvoudig werkmans was, ontbrak het geld voor een verdere opleiding na de lagere school. Vanaf de schoolbanken moest Lieuwen de fabriek in. Daarna rolde zijn leven voort van de ene baan naar de andere. Het was van 's morgens vroeg uit de veren tot 's avonds laat aan het werk, om er iets bij te verdienen. Door zijn volle inzet van krachten en een open oog voor alles wat zijn ontwikkeling kon bevorderen, bracht hij het tot voorman op het werk. Zo kwam hij in de techniek terecht, ontwikkelde hij zich tot juwelier en horologier en ging hij zich verdiepen in de mineralogie. Mogelijk is deze lijst van werkzaamheden niet compleet. Dit alles moeten we zien tegen de achtergrond van het gezinsleven, de crisisjaren en de oorlog.

Hoewel reeds bezig met stenen zoeken, werd deze hobby gericht toen de zoon van Lieuwen in ongeveer 1972 ging werken bij de grintgraverij De Vogelenzang (kalkzandsteenfabriek). Telkens wanneer er een rode grondlaag boven kwam, waarschuwde de zoon zijn vader: in de rode lagen bevond zich iets van belang! Dan spoedden zich van heinde en verre de amateurarcheologen hier naar toe. Er werd grondig bestudeerd Veel leerde de heer Lieuwen in die tijd van de heer Dr. Ir. C.H.J. Franssen.

Op 24 januari 1978 brak de dag aan waarop de heer Lieuwen in de WAO ging. Van toen af kon hij zich verder bekwamen in de prehistorische zaken. Hij werd al gauw bekend en gewaardeerd. Zijn stukken kwamen onder ogen van vakmensen

als Stapert, Egbrink, de Fransman Bordes, van Kolfschoten (Instituut voor Aardwetenschappen), mevrouw Offerman, Franssen en Wouters (de laatste twee zijn bekende amateur-archeologen).

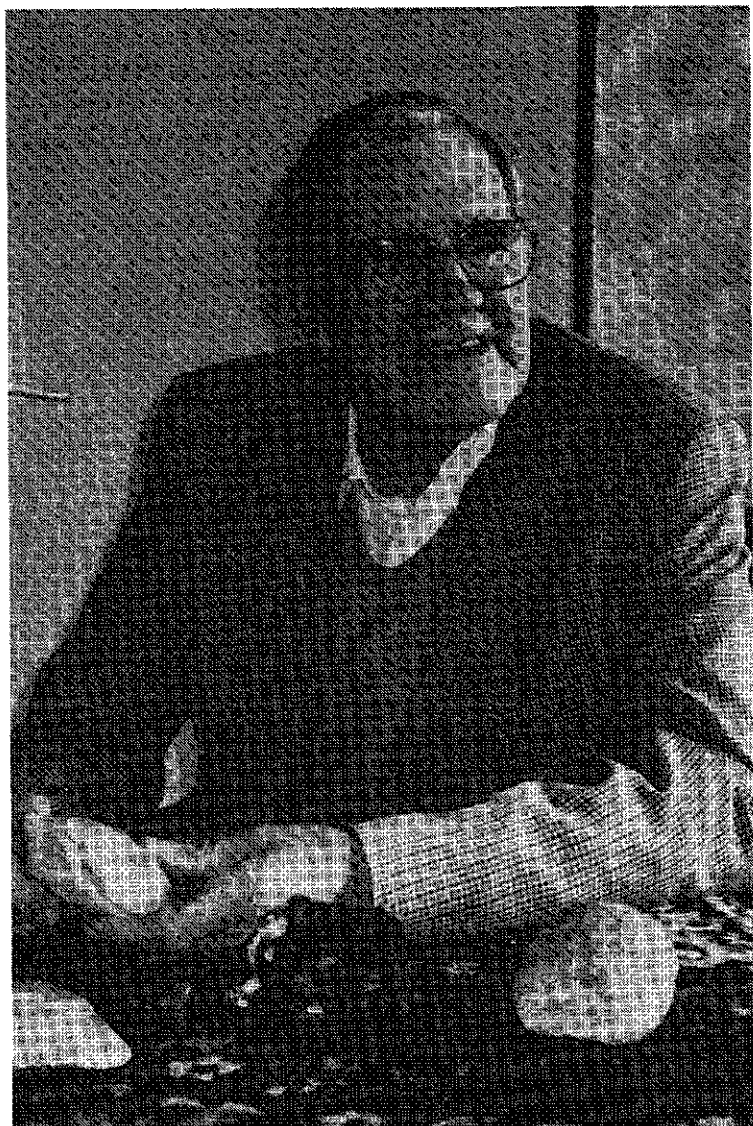
De wetenschap der prehistorie is geen algemeen toegankelijk terrein. De heer Lieuwen vertelde me hoe verschillend de manier is waarop wetenschapsmensen een steen bekijken vergeleken met zijn eigen manier van aanschouwing. De vakman tekent denkbeeldige lijnen over de steen om uit het aantal graden die door de driehoeken bepaald worden, tot een herkenning van stijl of periode te komen. Dit is voor de heer Lieuwen allemaal niet nodig. Hij herkent en begrijpt de steen die in zijn hand ligt en voelt de mens uit het verre verleden aan, als praktisch en doelgericht bezig.

De 74-jarige weet waarover hij het heeft wanneer hij voor zijn kollektie stenen staat en verklaart welke stenen in de zogenaamde Clactonien-techniek geslagen zijn. Datering: 200.000 v.Chr.

In zijn kast liggen nog voorbeelden uit oudere culturen, bijvoorbeeld van de Heidelberg-techniek uit 300.000 v.Chr. de C.C.C.-cultuur (Chopper Choppingtool Component). Ook de oude Boeddha-cultuur is hier aanwezig, een cultuur waarvan het bestaan nog maar kort geleden door de wetenschap erkend werd.

De Franse geleerde Bordes dateerde artefacten uit Rhenen op 350.000 v.Chr. De Hollandse wetenschap is meestal nogal huiverig voor zulke uitspraken, wanneer ik goed ingelicht ben. Dit is ook het geval met de fantasierijke beeldjes uit Rhenen, die de herinnering oproepen aan de grotbeeldjes uit het buitenland. Ik wil echter niet onvermeld laten, dat er een verschil van waardering bestaat betreffende enkele zogenaamde pseudo-artefacten.

Twee stenen vertonen een mensengezicht, waaraan enkele afslagen de gelijkenis voltooiden.

L.A. Lieuwen te Rhenen met enkele exemplaren uit zijn imposante collectie artefacten gevonden te Rhenen.

Een vuursteen in de vorm van een mammoet heeft als werktuig dienst gedaan. In een schitterend stuk versteend hout is een leeuw te herkennen. Lieuwen kan precies aanwijzen welke hoekjes steen er in de prehistorie afgeslagen werden. Interessant zijn ook de verschillende oude, al of niet bewerkte beenderen. Er is een dolk vervaardigd uit het been van een reuzenhert en diverse onderdelen van een mammoetskelet. Bij de mammoetrestanten werden vuursteenafslagen en werktuigen gevonden. Hieruit kan men de conclusie trekken dat in die prehistorische tijden te Rhenen mens en mammoet zij aan zij leefden en elkaar ontmoetten: stelt U zich dat eens voor! Bij alles wat we zien - vuistbijl, rugmes, krabber, mesjes, boortjes, schaven, etc. - krijgen we ter datering een richtlijn mee: na 200.000 jaar voor het begin van de jaartelling wordt de facettering op de werktuigen steeds verfijnder. Vondsten uit de latere perioden - enkele duizenden jaren v.Chr. - ontbreken geheel in deze collectie. De oorzaak is te zoeken in het feit dat er alleen uit zeer grote diepte opgezogen wordt.

Het is de wens van de heer Lieuwen dat al zijn vondsten in de nabije toekomst een mooie plaats mogen vinden in een overzichtelijke vitrine in het museum te Rhenen. Dit is zowel voor Rhenen als voor de studie van het Paleolithicum van ons land van groot belang. Wij zijn de heer Lieuwen hiervoor zeer veel dank verschuldigd.

Noot:

(1) Vindplaats: de ontsluiting "Het Achterbergse zandgat", tegenover de eerste poort, waar nu de manege is.

Publicaties van vondsten in: "Archeologische Berichten"

Nr 2 vondst zoon Lieuwen, blz. 45 en 56

Nr 3 idem blz. 31, 51, 60 en 61

Nr 4 idem blz. 18, 21, 23, 29 en 33

Nr 6 vondst D. en L. Lieuwen, blz. 7, 12, 20, 26, 37 en 98

Nr 9 idem, blz. 7, 14, 32, 33, 34, 43, 48, 50, 51, 55, 62, 64, 69, 86 en 90

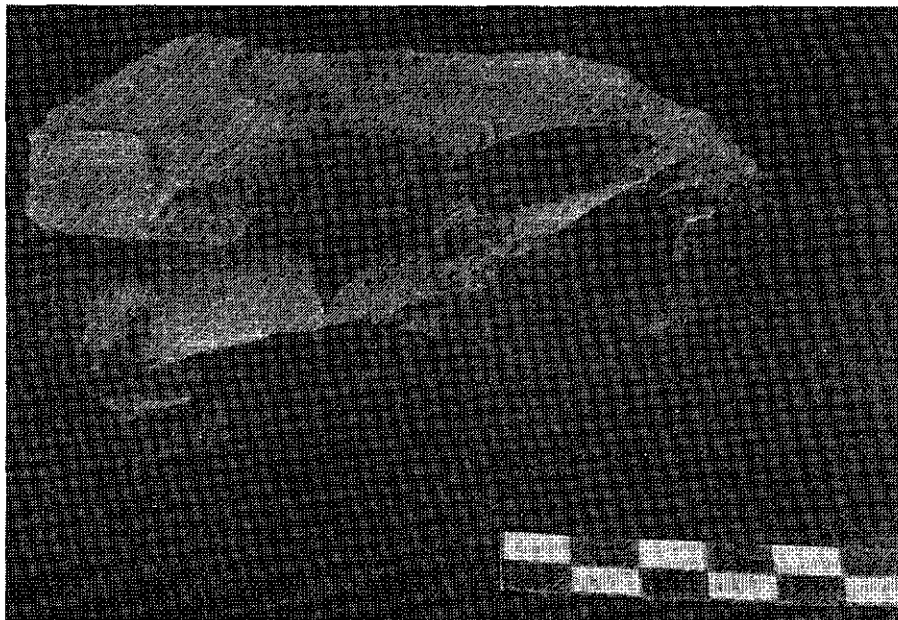
Nr 11 idem blz. 138 en 140

Nr 15 idem blz. 2, 32, 33 en 34

"Mededelingen van de Rijks Geologische Dienst" d.d.
15-11-1981, blz 238

"Westerheem", AWN Nr 1,2 en 7 (1978)

Lot Delfin

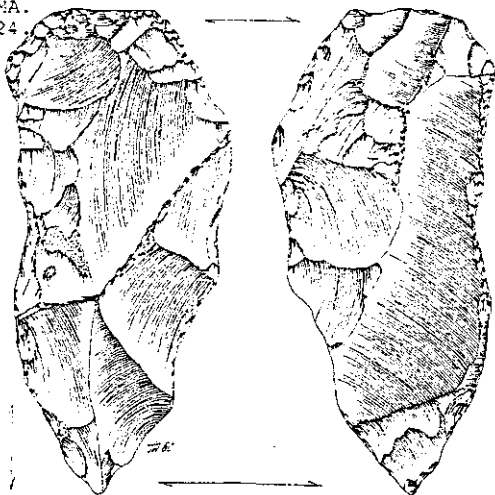

Close up van een duidelijk bewerkte steen uit de collectie van de heer L.A. Lieuwen (Foto Edwin van Hagen).

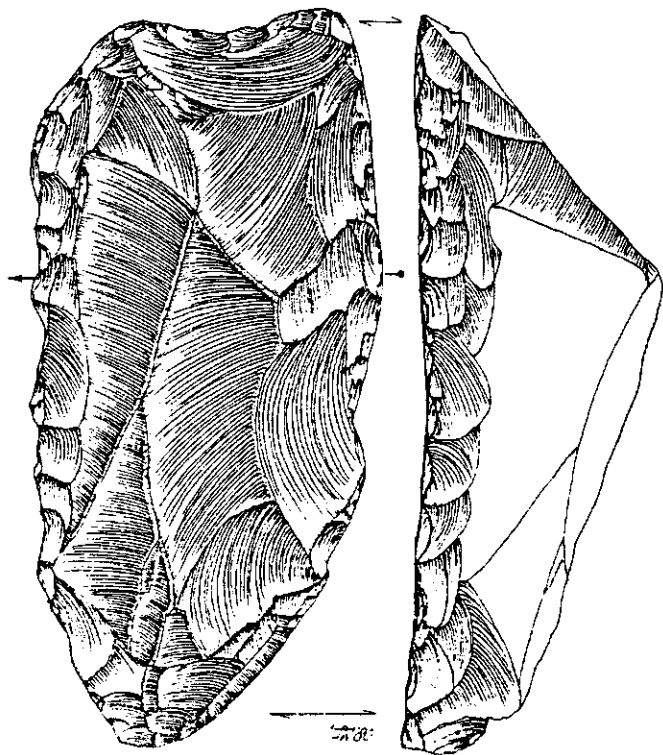
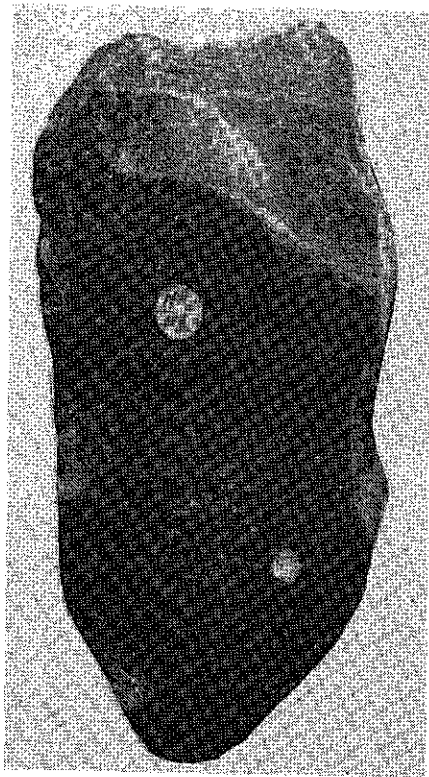

Een agaatsteen uit Rijn-afzettingen in het Midden-Acheul (ca. 200.000 - 180.000 v.Chr.) bewerkt tot mensportret. Deze steen kwam ("ongerold") tevoorschijn uit een leemlaag te Rhenen.

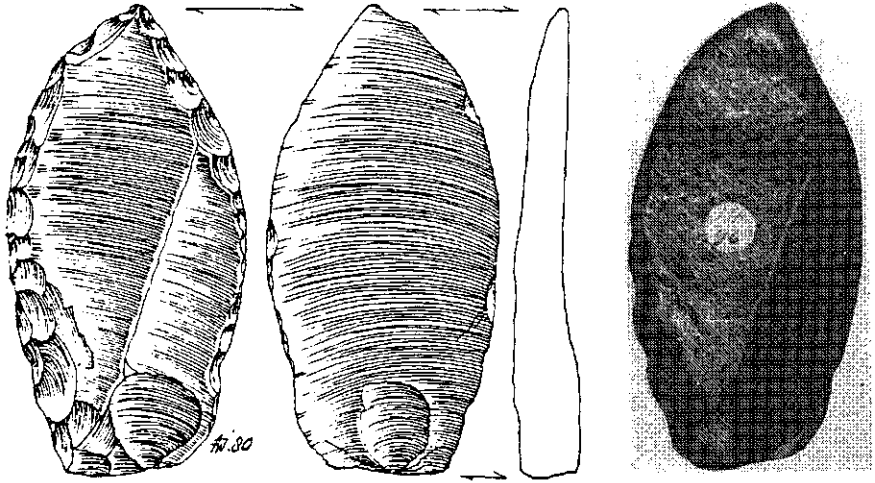
MA.
324

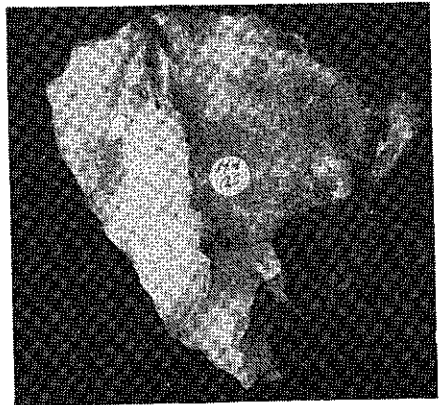
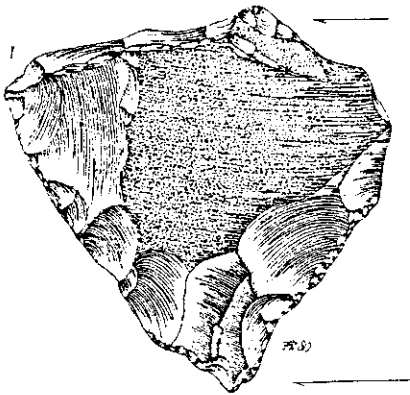
R-MA. 3024. Een zogenaamde PIC met driekantige doorsnede. Een grijze, gevlekte maasvuursteen met bruinachtige patina en zeer lichte silicaglans; dit artefact is bekapt in buffertechniek, waardoor de randen typische versplinteringen krijgen (tekeningen A.M. Wouters).

R-MA. 119. Een bruin gepatineerde vuursteen met silicaglanzen, afgeronde ribben met slijpsporen en oplossingsverschijnselen, waarschijnlijk gebruikt als zaagmes/schaaf (foto met tekening op ca. 90% ware grootte van A.M. Wouters).

R-MA. 96. Een artefact vervaardigd uit phantaniet d'Ottigny, een vrij zacht gesteente, waardoor het zware afslijpingsporen vertoont (tekening A.M. Wouters).

R-MA.125. Een puntvormige choppingtool; techniek overgang naar biface (tekening A.M. Wouters).

O U D R H E N E N

**Mededelingenblad van de
Historische Vereniging
Oudheidkamer Rhenen en Omstreken**

Tiende jaargang

september 1991

No. 2

RHENEN EN DE STRENGE WINTERS

Onlangs is er een interessant boek verschenen, getiteld "De barre winter van 1890/91", geschreven door Hans de Jong(1). In dit boek komt ook Rhenen aan bod in verband met de ijsgang ter plaatse. De Rijn raakte volledig toegevroren, en het kruien van het ijs bij de invallende dooi in februari 1891, dit jaar 100 jaar geleden dus, schijnt een fraai schouwspel te zijn geweest. Reden om hier eens wat dieper in te gaan op deze barre winter en andere strenge winters, die aan Rhenen niet ongemerkt voorbij zijn gegaan.

Voorbeelden van zeer koude winters in Nederland zijn die van 1709, 1740, 1789 en 1795. Uit de laatste winter is vrij algemeen bekend dat Pichegru, geleid door de Nederlandse patriot Daendels (over hem loopt er een tentoonstelling dit jaar in het Rijksmuseum te Amsterdam), met zijn Franse legioenen over de bevroren rivieren ons land binnentrok. In die tijd bivakkeerden er in Rhenen Engelse legers, die deze Fransen tot staan probeerden te brengen. Te Rhenen richtten deze Engelse legers een ware ravage aan. Zo werd het Koningshuis als militair hospitaal gebruikt, en werd vanwege de koude al het hout dat men kon vinden opgestookt (2,3).

Als de Rijn dichtgevroren raakte, bracht dit te Rhenen de nodige zorg met zich mee; immers bij dooi vormde het kruierende ijs een ware bedreiging voor de dijken. Zo had men in 1841 en 1855 de nodige ellende meegemaakt. Bij een dijkdoorbraak in 1855 raakte een groot deel van de Gelderse Vallei overstromd, en moest men in Veenendaal tot evacuatie overgaan. Een strenge winter betekende te Rhenen meestal schaatsrijden op de ondergelopen uiterwaarden, zoals Palmerswaard en het kleigat bij de spoorbrug. De winter van 1890/91 schijnt echter de Rhenenaren nog lang te zijn bijgebleven. Deze winter begon ongewoon vroeg, en de Rijn zat al gauw dicht. Een bejaarde Rhenaar zei op 1 februari 1891: "In geen dertig jaren heb ik den Rijn zoo lang dicht zien zitten, als in dezen winter"(4). Op deze dag begon het ijs te kruien. Het was in die winter in de laatste dagen van november gaan vriezen bij een vrij hoge waterstand, want het grootste deel van de uiterwaarden was ondergelopen. Dit gaf al gauw een ijsvlakte, waarop de de liefhebbers van schaatsenrijden hun hart op konden halen. De vorst bleef aanhouden en op de 13e december werden er op de Palmerswaard reeds schaatswedstrijden gehouden. Zo vermeldde de Amerongsche Courant van 18 december(5) hierover het

volgende:

* De uitgestrekte uiterwaarden, die zich ten westen van Rhenen bevinden en Palmerswaard worden genoemd, leverden Zaterdagmiddag een aardig gezicht op. De Rhenensche ijsclub had haar eerste jaarfeest doen aankondigen en tegen 2 uur was het op die uitgestrekte ijsvlakte, waar men geen kans van verdrinken heeft, want voor het grootste deel ligt het ijs op een grasvlakte, een buitengewone beweging. Neerlands driekleur wapperde van een zestal lange stokken en gaf aan het, door een touw afgebakend terrein, iets feestelijks, terwijl de tonen van een goed draaiorgel zich voortdurend lieten hooren. Langs de beide banen voor het hardrijden bestemd, bewoog zich eene groote menigte, van beider kunne, op schaatsen, terwijl zeer velen, die geen schaatsen onder hadden, met moeite, voetje voor voetje zich voortbewogen op de spiegelgladde vlakte, elk oogenblik gevaar loopende door eene buiteling met het harde pantser in aanraking te komen, meestal tot groot vermaak van der vele omstanders. Het toch nog koesterende winterzonnetje en de weinige wind deden het getal toeschouwers zeer groot zijn en vol verlangen zag men uit naar de dingen, die komen zouden. Het eerste nummer van het programma verwekte veel gelach, toen twee kleine jongens van 7 jaar, die nauwelijks op de schaatsen kunnen staan, al loopende, glijdende, vallende en weer opspingende het einde van het bepaalde baantje bereikten. Vol blijdschap, met van geluk stralende ogen riep de jongeheer D. Tilenius Kruythoff dat hij den eersten prijs had en nu van zijne mama een extra dubbeltje kreeg, terwijl de tweede prijs door den jongeheer P. Boodt werd behaald.

Bij het tweede nummer voor jongens, zoons van leden, van 8 tot 14 jaar, werd de eerste prijs behaald door den jongh. Fr. de Haas, en door J. Temminck de tweede prijs. In het derde gedeelte, leden boven de 14 jaar, waren vele goede rijders, waarvan enkele met flinke lange slagen het einde der baan van 200 M. bereikten. De uitslag was, dat de heer A. Udo den eersten prijs, W. de Haas den tweeden en A. Celen den derden prijs ontvingen. Het vierde en laatste deel van het programma werd door een viertal jonge dames vergezeld door een heer gereden; mej. N. de Haas won den eersten en mej. C. van de Pol den tweeden prijs. Bij deze laatste ritten was het grootste deel van het publiek op een ander deel van het terrein, waar men bezig was met het tonkruien en later hardloopen; voor het tonkruien wonnen Van Setten en Van Leiden de prijzen en voor het hardloopen A. Keyman en Van Setten, terwijl nog aan vele mededingers van deze laatste twee wedstrijden een flink stuk spek of een worst werd

uitgereikt. Ruim 40 pond spek en een 40-tal worsten werden door het bestuur onder de laatste prijswinnaars uitgedeeld. Met voldoening mag de IJclub op dit goed geslaagd ijsfeest terugzien en wij hopen dan ook, dat het bestuur aan Rhenen's burgerij in den loop van dezen winter nog eenmaal zoo'n feest mogen aanbieden."

De Rijn was nog geheel open, de pont voer nog heen en weer, echter de vorst bleef aanhouden. Op de 20e december ging men reeds met paard en kar over het ijs. De dikte van het ijs nam gaandeweg toe tot een dikte van 40-60 cm; bij Elst werd een dikte van circa 3 meter gepeild en hoewel het grootste deel van van deze bank slechts uit zogenaamd husijs bestond, begonnen de oeverbewoners zich ongerust te maken. Ook werd de winter steeds grimmiger; zo wist de Amerongsche Courant van 1 januari 1891 onder het Rhenens nieuws te melden:

"Te Achterberg, moeten naar men zegt twee kinderen, die op erwtenstroo lagen, ontdekt zijn. Een er van zou door de koude reeds bewusteloos zijn geweest, doch kwam weer bij. Verder hoorde men van een gezin, waar men geen ander voedsel dan aardappelschillen had. De weldadigheidszin onzer medeingezeten is te groot, dan dat iets dergelijks zou kunnen voorvallen, tenzij die armoede al zeer verborgen is gehouden.

Te Elst werden door eenige meer gegoede ingezetenen uit de plaats gelden bijeengebracht om op oudejaarsavond aan de armen dekens te verschaffen."

Voorts een week later op 8 januari:

"Dinsdag j.l. werd in het Protestantsch Bestedelingenhuis alhier (te Rhenen) eene 79-jarige weduwe uit de buurtschap Achterberg opgenomen, die in een zeer beklagenswaardige toestand werd aangetroffen. De ongelukkige toch, die niet kon lopen wegens hare gezwollen voeten, hoogstwaarschijnlijk ten gevolge van de felle koude, die voorts gaten in hare beenen en in hare dijnen heeft, en bovendien kindsch is, had tot nachtverblijf een door oude planken afgeschoten hoekje in eene tochtige schuur, waarin wat stroo en een schamel dek. Eere dus aan het bestuur der voor ouden van dagen en arme verlatenen zoo zegenrijke stichting voor de opneming dezer zeer diep ongelukkige vrouw, wier verzorging zeer veel moeite en kosten vereischt."

Half januari was het water van de Rijn sterk gaan zakken, zodat het ijs op

de uiterwaarden op de weiden kwam te liggen. Op vrijdag 23 januari begon het zo hevig te regenen, dat de aanzienlijke sneeuwlaag die er lag en het ijs op de uiterwaarden in een nacht verdwenen. Toen de dooi bleef aanhouden en men elk ogenblik het losgaan van de rivier kon verwachten, werden zo spoedig mogelijk de nodige maatregelen genomen om de dijken en het daarachter gelegen gebied te beschermen. Op de Grebbedijk, die in 1855 was bezweken, werd een kistdam van enige decimeter hoogte gemaakt en binnen een paar dagen was men gereed om, als het nodig mocht zijn "aan de woede van Vader Rijn paal en perk te stellen".

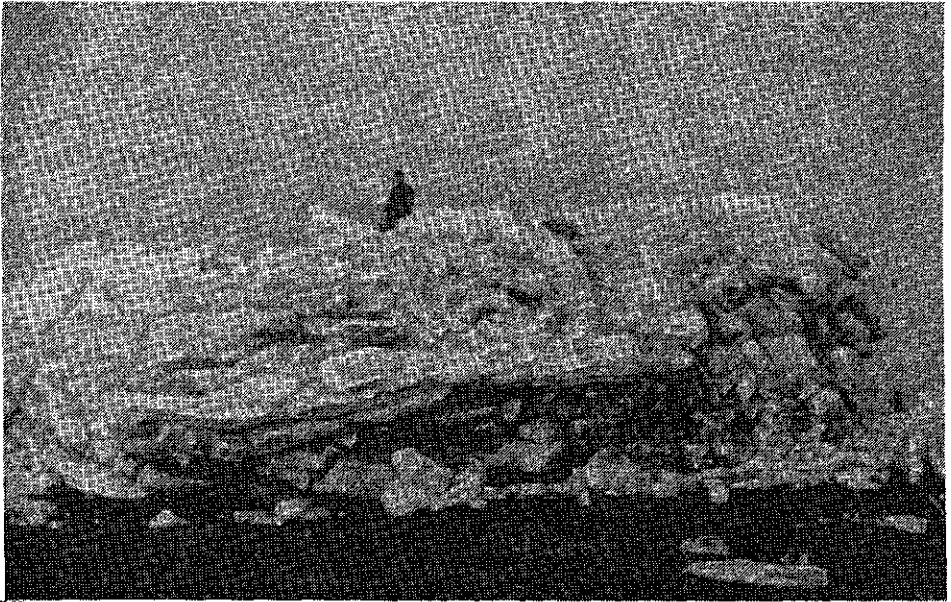
Door de sterke dooi was het water in Elst in enkele woningen tot 85 cm gestegen. Alles stroomde van de heuvels naar het dorp. Met moeite werd hier en daar het vee gered en de schade was aanzienlijk. De waterstand was op 27 januari gestegen tot 6,13 m +AP.

Zo gingen er nog enkele dagen voorbij tot de 1e februari 1891. Interessant is een ooggetuigeverslag, verschenen in het tijdschrift *Eigen Haard* (4), dat luidt als volgt:

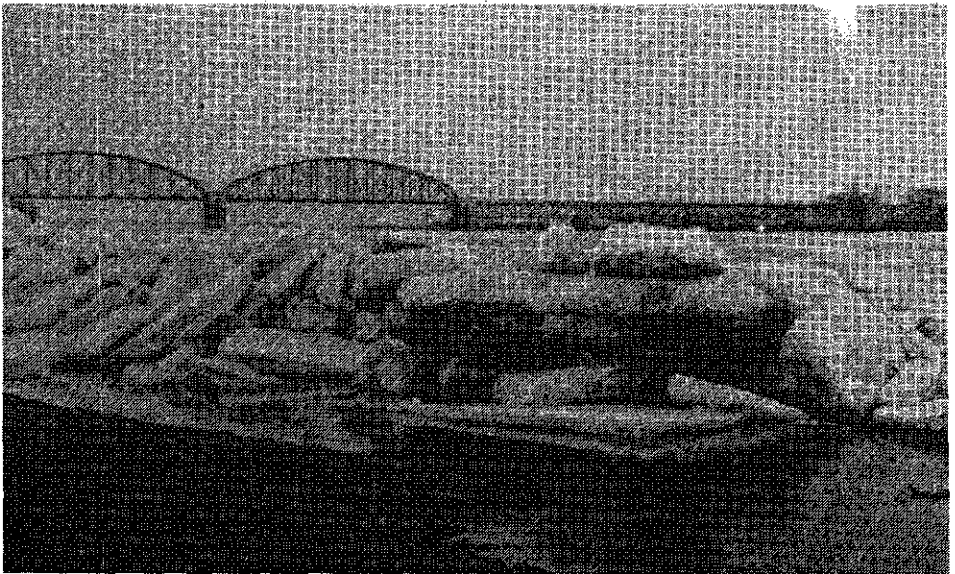
"Het water bleef wassende en eindelijk was de eerste van de Sprokkelmaand daar. Het was Zondagmorgen en prachtig weer; de ijsschuit aan het veer te Rhenen had 'smorgens nog dienst gedaan, maar omstreeks tien uur verspreidde zich 't gerucht, dat de Rijn elk ogenblik kon losgaan. Groot was het getal menschen, dat zich dien morgen langs den oever bewoog, wachtende op het moment, dat de rivier zijn oppervlakte met geweld van een zou scheuren, om zich, al splijtende en barstende, een doortocht naar de zee te banen.

Aardig was te zien, hoe velen met geduld nagingen, wat het water deed, wassen of vallen; -steentjes werden voorzichtig aan de kant gelegd of stokken in den grond gestoken en dan waren er meestal gedurende eenige minuten, een tiental oogen op die voorwerpen gevestigd, terwijl men zo nu en dan hoorde: "hij wast" of "hij valt".

Wij begaven ons ook naar de boorden van den Rijn, om het losgaan van nabij te kunnen zien. Om half een was nog niet de minste beweging in 't ijsvlak te bespeuren, hoewel, naar ons werd medegedeeld hetgeen ook waar bleek te zijn, het ijs te Opheusden reeds om 11 uur los was. Doch daar riepen vele stemmen: "hij gaat! hij gaat!" en aller oogen wendden zich naar de spoorbrug, waar witte koppen van het voortworstelende ijs

Een ijsberg aan de zuidelijke oever van de Rijn tegenover het veerhuis te Rhenen in 1891 (Foto Eigen Haard)

Gezicht op het kruien van de Rijn voor Rhenen, 1 februari 1891
(Foto Eigen Haard)

kwamen opzetten. Een krak, een scheur en in minder tijd dan wij noodig hebben om dit neer te schrijven, was de geheele voor Rhenen liggende ijsvlakte aan grootere en kleinere schollen gespleten.

Het was een indrukwekkend schouwspel, te zien hoe die groote ijsvlakten, dikwijls meer dan 100 vierkante M oppervlakte, op den middelsten pijler van de spoorbrug afkwamen, er tegen opwerkten tot een paar meters hoogte, om dan in stukken te splijten en links en rechts van den pijler hun weg te vervolgen. Sedert den opbouw, in het laatst van 1881, had de pijler zooveel geweld nooit te weerstaan gehad; maar hij stond onwrikbaar in 't midden van het woedende element.

Was het midden in den Rijn een woelen, wringen en werken van groote en kleine schollen geworden, die op en over elkander schoven en de nog ongespleten ijsvlakte deden vaneen scheuren, om dan gezamenlijk hun kracht op de westelijk liggende ijsbanen te beproeven, langs de oevers was het een trotsch, een treffend gezicht. Vooral in de nabijheid van den steenoven (N.B. bij de Schouten Boomgaard, of in de volksmond "Schotse Bogert") werkten groote en kleine stukken tegen elkander op, staken hun koppen een oogenblik fier in de hoogte, doch vielen weldra weer omlaag, om niet meer te verrijzen. Stukken ijs van eenige honderden kilogrammen zwaarte, zagen wij in de hoogte heffen, eenige malen tussen de andere schotsen in de rondte draaien alsof het wielen waren, dan neervallen, weer omhoog komen, nog eenige wentelingen doen en zich dan voor goed bij de voortwerkende schotsen voegen. Boomen, hekken, palen en schuiten zagen wij tusschen de voortdrijvende schollen in woeste vaart voorbij trekken. Op enkele vooruitstekende punten aan den noordelijken oever werkte het ijs zich tot 2 en 3 meters in de hoogte, terwijl aan den zuidelijken oever, schuin over 't veerhuis, schollen van 3 en 4 dM dikte en van vele vierkante meters oppervlakte, zich ophoopten tot een ijsberg van ruim 4 M.

Het mocht aan den heer W. de Haas uit Rhenen, die de photographie uit liefhebberij beoefent, gelukken van twee punten goed geslaagde photo's te nemen, de eene genomen op 't oogenblik dat de Rijn begon te kruien en de groote schollen zich op en over elkander tegen den zomerdijk bij den steenoven omhoog werkten en de andere, 12 dagen later genomen, van den gevormden ijsberg tegen den zuidelijken oever. Wij danken het aan de bereidwilligheid van den heer de Haas, dat wij deze voorstellingen

Foto's van kruierend ijs te Rhenen in de winter 1916/1917. Op de
onderste foto links naast het meisje (Van Laar) in het midden
met witte kraag Aaldert de Jong; jongen in matrozenpak is "Broer"
v.d. Berg, een zoon van de schoolmeester (Coll. A.J. de Jong)

van het losgaan van den Rijn op den 1 Februari 1891 aan de lezers van "Eigen Haard" kunnen aanbieden.

't Ontstaan van een ijssdam bij Remmerden was oorzaak dat het water in een paar uren zeker 2 M. omhoog liep en weldra alle uiterwaarden bedekt werden met drijvende ijsschollen, die als planken over de zomerkaden werden gebeurd.

Die sterke was deed de bewoners van de Betuwe en de Geldersche vallei een angstigen nacht te gemoet gaan; overal stond het dijkleger gereed om het woedende element binnen de perken te houden. De nacht ging echter rustig voorbij, het losgaan van 't ijs en van den dam bij Remmerden deed het water weer snel vallen, zoodat op den 2den Februari de rivier nog slechts voor een derde met drijfijis gevuld was, terwijl den volgenden dag de overtocht aan 't veer reeds per boot geschiedde; de zomerkaden waren weer begaanbaar, terwijl op den 4den Februari de rivier tot zijn gewoone stand was teruggekeerd.

Ieder, die het losgaan van de rivier had gezien, moet volmondig erkennen, nooit trotscher schouwspel te hebben bijgewoond, een schouwspel waarbij hij kon opmerken wat een ontzettende kracht het ijs heeft, een kracht die niets ontziet, die alles meesleept en waardoor de zwaarste dijken soms worden van een gescheurd."

Na 1891 volgden er nog diverse strenge winters waarbij vaak ook de Rijn kwam dicht te zitten, zoals in 1917, 1929, 1940, 1942, 1947, 1956 en 1963, het jaar bekend om de barre Elfstedentocht, die gewonnen werd door Reinier Paping. Het zou meer dan twintig jaar duren voordat er daarna weer een Elfstedentocht kon worden gereden. In het boek Achter Berg en Rijn (6) zijn er diverse foto's te vinden van de dichtgevroren Rijn, waarvan er enkele hier zijn afgebeeld.

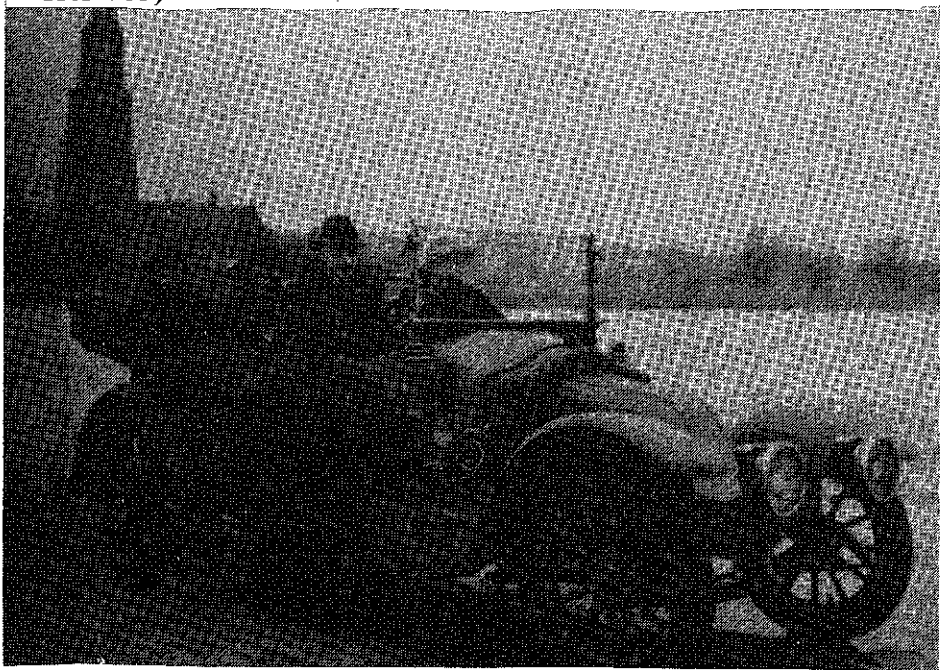
Hoewel de winter van 1916/17 niet tot de strengsten uit de geschiedenis kan worden gerekend, blijkt ook hier het kruien van het ijs in de Rijn tot een fraai schouwspel te hebben geleid, waarvan foto's bewaard zijn gebleven, die hier zijn afgebeeld. Achter op een van de foto's vinden we de volgende tekst geschreven door D. Bovenschen te Rhenen:

"5 Maart 1917 Beste Oome

De Rijn is de 25 Febr. gaan kruien en het was een leuk gezicht. U ziet

Januari 1914, schaatsen op Palmerswaard (Achter Berg en Rijn ,
foto 705)

Dr Waller, met dochters Mae en Carla in de auto op de dichtgevroren
Rijn (Achter Berg en Rijn foto 701)

wel welk een schotsen hij daar heeft neer geworpen. Zoekt u nu eens een bekende."

Dat de strenge winters te Rhenen, en de bijbehorende mogelijkheid te schaatsen op Palmerswaard ook droefheid met zich mee kon brengen blijkt uit het navolgende verslag uit de Amerongsche Courant van woensdag 31 januari 1917:

"Toen Dinsdagmiddag j.l. het bestuur van de Rhenensche Ijsvereniging bezig was met het afpalen van den baan op Palmerswaard, zag de heer J.J. Post Jr. een priksleetje staan op het ijs nabij een wak. Bij een ingesteld onderzoek bleek dat het knaapje Aart Tollenaar, oud 8 jaar, daarin was geraakt. Door de heer Post onder het ijs weggehaald begon de padvinder L. dadelijk de regelen toe te passen vastgesteld voor eerste hulp aan drenkelingen; die pogingen, noch die door Dr. Waller aangewend, mochten echter meer baten. Men kan zich de droefheid der ouders indenken".

Ook van de in latere tijd dichtgevroren Rijn zijn er foto's bewaard gebleven, zoals die uit 1956, die ook hier is afgebeeld. Dit was een jaar voor de opheffing van het Rhenense veer, waarvoor in 1957 een nieuwe verkeersbrug in de plaats kwam. De laatste veerman "Callas" Willem van den Berg had in dat jaar een pad over het ijs op de Rijn gemaakt, en men kon tegen betaling langs die weg de Rijn oversteken.

Zoals het boek "De barre winter van 1890/91" laat zien aan de hand van een overzicht van vorstgetallen, zijn de afgelopen 4 winters uitzonderlijk mild geweest, en geheel niet passend in het patroon van de afgelopen 150 jaar. Een verklaring is hier nog niet voor gevonden. Sommige wetenschappers schrijven dit toe aan het broeikas effect, veroorzaakt door de toegenomen hoeveelheid koolzuurgas in de atmosfeer, anderen zetten bij deze theorie terecht een vraagteken. Opmerkelijk is de ingetreden klimaatverandering wel.

Wanneer de Rijn dichtgevroren zat, werden er door de veerlieden paden aangelegd, zoals op de bovenste foto in 1929 (Links op de foto veerman Janus Onink; Achter Berg en Rijn, foto 707) en in 1956 (onderste foto)

GERAADPLEEGDE BRONNEN

1. Hans de Jong, "De barre winter van 1890/91" (Franeker 1990).
2. A.J. de Jong, "Geschiedenis en ontstaan van de Koningsboomgaard of Kuechengarten nabij de Westpoort van Rhenen", Oud Rhenen 1987, No.3, p. 3-13.
3. H.P. Deys, "Het Koningshuis als militair hospitaal", Oud Rhenen 1990, No.3, p. 20 e.v.
4. Rhenus, "De Rijn voor Rhenen gedurende den winter van 1890-1891.
5. De Amerongsche Courant, Plaatselijk Nieuws te Rhenen, 16e, 17e en 43e Jaargang (Anno 1890, 1891 en 1917), Gemeentearchief te Amerongen.
6. H.P. Deys, "Achter Berg en Rijn"(Wageningen 1981), p. 228 en 229.

A.J. de Jong

· OUD(HEIDKUNDIG) NIEUWS

Op zondag 23 november 1890 was Koning Willem III overleden. Op 4 december 1890 verscheen in de Amerongsche Courant het volgende bericht onder de rubriek Plaatselijk Nieuws:

"Woensdag morgen waren aan de Remise van de Oosterstoomtram (te Rhenen) en aan de Oosteringang onzer stad biljetten aangeplakt met het volgende opschrift: "Wee het land, welks koning een kind is - Pred. X : 6 - Leve de Republiek". Toen de politie deze biljetten ontdekte, werden zij onmiddellijk afgescheurd, terwijl een onderzoek naar den dader is ingesteld. Ook op verschillende plaatsen in ons land als Breda, Haarlem, Heerenveen, Rotterdam, Enschede en Sittard werden dergelijke opruiende plakkaten aangetroffen en door de politie verwijderd."

DE EERSTE JAREN VAN DE RHENENSE STADSMOLEN 1572 - 1580

Het stadsbeeld van Rhenen is gedurende vele eeuwen bepaald geweest door een of meerdere windmolens. Sinds er afbeeldingen, in de vorm van schilderijen, tekeningen of gravures van Rhenen gemaakt zijn, sieren deze molens als een onafscheidelijk beeld het aanzicht van het oude stadje.

Twee molens, de zogenaamde 'buitenmolens,' stonden buiten de stadsmuren, respectievelijk even ten noordwesten en ten noordoosten van de Rhenense stadsmuur gelegen. Deze molens heetten de 'Westmolen' en de 'Bergmolen', omdat zij nabij de Westpoort resp. de Bergpoort stonden. Een andere molen, die de 'binnenmolen' werd genoemd, is in 1572 gebouwd. Tot slot was er ook gedurende lange jaren in Achterberg een windmolen bekend.

Het is niet bekend, wanneer de twee buitenmolens zijn gebouwd. Dit moet al vóór het jaar 1500 gebeurd zijn. Reeds in 1464 lezen we over de Westmolen, die toen in het bezit was van de Rhenense kerk en verpacht werd aan Jan Paescier. Over de binnenmolen, ook wel de walmolen (omdat deze op de stadswal stond), burgermolen of stadsmolen geheten, is wat meer bekend. In het Rhenense stadsarchief heb ik nieuwe belangwekkende gegevens gevonden over de omstandigheden, die aanleiding gaven tot de bouw van deze molen en ook over de bouw zelf. Redenen genoeg om hier een artikel aan te wijden ¹⁾.

De beide buitenmolens waren molens die in particulier bezit waren ²⁾. De molenaars hadden zich dus weinig te storen aan rechten of plichten. Uit de bewaard gebleven archiefstukken blijkt duidelijk dat rond 1560 de beide molenaars schromelijk misbruik hebben gemaakt van hun monopoliepositie. De molenaar aan de Westpoort heette Jan Aelbertsz. en op de molen aan de Bergpoort zat Rijck Wesselsz. Deze woonde zelf wel binnen de stadsmuren, namelijk op de hoek van de Koningsstraat, bij de 'raderput' ³⁾. Deze put stond onderaan de Molenstraat. Hij bezat ook nog een huis in de Kruisstraat. Hij betaalde ook een erfrente aan de kerk, afkomstig van de Dikkenberg. Vermoedelijk had hij hier grond.

In deze periode heeft er overal grote schaarste aan graan geheerst. Juist in deze tijd bleek het misbruik des te schrijnender aan te komen bij de burgerbevolking van Rhenen. Dit is dan ook de directe aanleiding geweest tot het bouwen van een eigen stadsmolen.

Voor een goed begrip van de plaats gehad hebbende gebeurtenissen is het gewenst hier even in te gaan op het begrip 'molferen' of 'molsteren'. Het was in vroeger tijden voor molenaars namelijk gebruikelijk om te molsteren, d.w.z. een gedeelte van het te malen graan achter te houden als maalloon. Men had hier zelfs een bepaalde schep voor. Wanneer het graan duur was, vertegenwoordigde een bepaalde portie graan natuurlijk meer waarde dan in een tijd, waarin graan goedkoper was. De molenaars Jan Aelbertsz. en Rijck Wessels plachten in deze tijd, waarin het koren zo schaars en dus duur was, eenzelfde hoeveelheid graan als molster te nemen en dus in feite te veel maalloon te eisen. Zij werden officieel veroordeeld door de stadsregering om maar de halve hoeveelheid graan als loon te eisen. Rijck Wessels, de molenaar aan de Bergpoort, heeft dit gebod echter moedwillig overtreden door zelfs méér te vragen dan hem toekwam. Dit getuigde van 'quaden exemple die nijt (niet) en behoren ongepuniert te blijven'. Als voorbeeld voor de andere molenaars werd hij op 5 november 1565 veroordeeld tot een boete van 12 Karolus guldens. Hiervan was 2 gulden bestemd voor de Commandeerij, 2 gulden voor de Stad, 2 gulden voor de keurmeesters en 6 gulden voor de armen. Een jaar later kwamen de molenaars met de stadsregering overeen dat zij, totdat de prijs van het koren zou komen te dalen, zouden volstaan met de helft van het molsterloon.

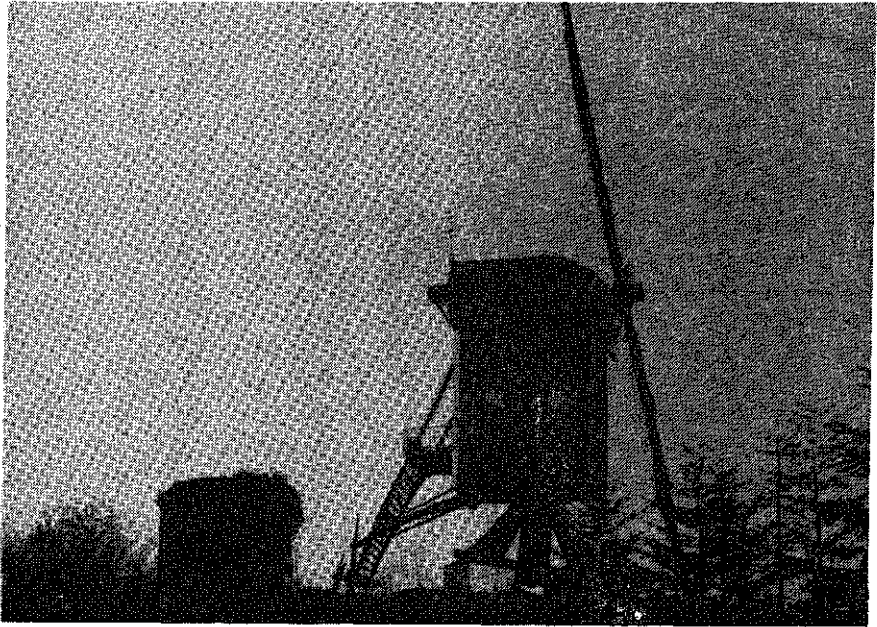
Op 1 febr 1557 werd bepaald dat alle molenaars binnen en buiten Rhenen, te weten Sander Jansz. voor Dirck die Mollenaer, de weduwe van Steven Coendertsz. en daarna Jan van Menen in de Dijk, voortaan niet meer ter molster mochten nemen dan 32 vat, op straffe van 10 Karolus guldens voor elke overtreding. In die tijd was er sprake van een grote schaarste aan graan. Zo werd Willem van Harn, een van de beide burgemeesters, gemachtigd om naar Utrecht te reizen om daar koren voor de stad zien te kunnen verkrijgen. Ook werd toen verboden om graan uit de stad of de vrijheid ⁴⁾ mee te nemen. De kerk en het Gasthuis werden verplicht koren te kopen als bijstand ten behoeve van de armen. Uit de stukken volgt ook, voor een deel tenminste, waar deze schaarste door veroorzaakt werd. In de kerkrekening van 1571 staat dat 'Rijck de molier' voor een aanzienlijk bedrag rogge heeft geleverd 'dat den armen gedeijlt is in die plaets van de weijt die in dit jaer verdrenkt is'. Door overvloedige regenval e.d. was dus de oogst over stuur geraakt. Deze rogge werd door Jan Quint bij Rijck opgehaald en vervoerd naar de zolder van de Cunerakerk.

Intussen bleef het klachten regenen ten aanzien van de houding van de molenaars. Men klaagde over het onbetrouwbaar handelen en samenspannen van de molenaars, over ongeregeldheden bij het molsteren en over groot nadeel dat men van deze beide heren ondervond.

Op 25 februari 1568 heeft het stadsbestuur besloten om ten behoeve van de burgers een molen binnen de stadsmuren te laten bouwen. De kosten zouden moeten worden opgebracht uit de baten die uit de wei voor de Rijnpoort zouden komen of uit een uit te geven lening met deze wei als onderpand. Tot het afhandelen werden gecommiteerd cameraar-burgemeester Walraven Lucas, de raad Jorden van Eck en uit de Zestienen (de vertegenwoordigers van de burgerij) Willem Vastrick. De beide burgemeesters, Willem van Harn en Walraven Lucas werd opgedragen naar Utrecht te reizen. Zij moesten daar met de president van de Koninklijke Raad van Philips II overleg plegen over het plan, de wei voor de Rijnpoort aan te wenden als dekking voor de bouwkosten van de molen, en de voorwaarden ervan te bespreken.

Het verzoek heeft succes opgeleverd. Op 25 april 1568 werd door de stadsregering algemeen bekend gemaakt dat de Rekenkamer in den Haag op 3 april, in naam van de 'Koninklijke Majesteit, ons aller genadigste Heer', Philips II, besloten had aan Rhenen toestemming te verlenen tot het bouwen van een windkorenmolen. Er waren wel enige voorwaarden aan verbonden. Ten eerste moest de molen binnen de stad worden gebouwd en wel op kosten van de stad. Er moest jaarlijks een 'recognitie', een erfpacht worden betaald ten behoeve van de koning, op het gebruiken van de wind, uit te betalen aan de rentmeester van Utrecht, vanaf het moment dat de molen zou draaien en zolang er van de wind gebruik zou worden gemaakt. Voorts moest men een redelijk molsterrecht vragen dat niet hoger mocht liggen dan in de omgeving gangbaar was. De molen moest zodanig geplaatst worden dat niemand, mens noch dier, er hinder of schade van zou ondervinden. De koning zou altijd het recht behouden de molen af te laten breken wanneer men zich niet aan de bepalingen zou houden.

In de 'raadsvergadering' van 8 februari 1569 werd het besluit tot de bouw van de molen nog eens herhaald. Op 27 april werd burgemeester Willem van Harn naar Utrecht gezonden om er twee requesten te laten opstellen, namelijk een aan het Hof van Utrecht, het andere aan de Rekenkamer in

Een foto van de walmolen, toen nog een echte standerdmolen. De foto werd in 1889 gemaakt, vlak voor de afbraak in 1892.

Den Haag. Bedoeling was toestemming te verkrijgen om de gemeentewei te mogen belasten met een hypotheek. Tevens moest worden uitgelegd dat uitstel van de molenbouw had plaatsgevonden in verband met de roerige tijd die er toen heerste. Op het inscharen van vee op de gemeentewei werd toen al een toeslag gelegd zodat men kon beginnen met de aanleg van de molenwerf.

Het exacte antwoord van de Rekenkamer is bekend, het stuk is in origineel nog aanwezig. Het werd op 22 september 1570, namens de koning door J. de la Torre in Brussel opgesteld en daarna in de Rekenkamer te Den Haag geregistreerd en door Van Valckesteijn ondertekend. In het stuk wordt de aanleiding tot het bouwen van de stadsmolen nog eens herhaald, de toestemming tot het gebruik van de wind bevestigd en vastgesteld dat de jaarlijkse rechten hiervoor reeds ontvangen waren. Deze vinden we dan ook jaarlijks in de stadsrekeningen verantwoord. De betalingen geschieden aan de landrentmeester van de domeinen 's lands van Utrecht, ten bedrage van 1 pond 4 schellingen.

In verband met de geringe financiële draagkracht van Rhenen werd toestemming verleend tot het uitschrijven van een lening tot een bedrag van 700 gulden van 40 groten elk. Als onderpand zou dienen 'die borger gemeente gelegen buijten de zuijtzijde der voorsz. stede tot aende Rijn toe streckende, zoe het zelfde een borger gemeente es ende geen gemeenschap van ouden tijden oit' ⁵⁾). De stad was verplicht 'te leveren behoorlijcken rente brieven' en de aflossing moest geschieden 'vanden eersten penninghen commende vande prouffijten van de voerszije moelen'.

Onder een grotere reeks maatregelen tot het ijken van allerlei vaten en lengtematen werd toen ook voor de molenaars bepaald dat zij onder deze maatregel vielen. Zij moesten binnen acht dagen al hun molster-vaten laten ijken: de schepel en de halve schepel, het spint en het halve spint en voorts alle andere vaten of vaatjes, waarmee zij werkten. De stad had toen twee ijkmeesters: Wrijck Hermensz. en Aelbert Verwaij. Deze kregen de beschikking over schalen en gewichten en een ijzeren ellenmaat. Zo werden olieverkopers, laken- en bierverkopers en nog veel meer neringdoenden gedwongen hun waar door middel van geijkte maten te verhandelen.

Inmiddels waren de klachten over de overvragende molenaars zo sterk geworden, dat de stadsregering Mr. Jan van Harn, Anth. Drueten, Jan van Ee en Teus Lijster opdroegen om deze zaak te onderzoeken en tevens te adviseren of er geen middel bestond om de molenaars te verbieden te molferen en in plaats daarvan maalloon in de vorm van geld te vragen, zoals in Utrecht en andere steden het geval was. Tevens moesten zij adviseren wat men aan moest met het graan, dat de stad van de burgers en anderen, maar niet van de molenaars kocht, en ook hoe 'de menichte van beesten, verckens ende hoenderen' moest worden gevoerd.

Het besluit tot het bouwen van een molen, hetzij binnen dan wel buiten de stad, werd in augustus 1571 nog eens bekrachtigd. Burgemeester Mr. Jan van Harn moest gedaan zien te krijgen dat, in aansluiting op het koninklijke 'octrooi', de gemeente een toeslag op de pacht van de gemeentewei zou mogen leggen om daarmee de bouw van de molen te kunnen bekostigen.

Hij bracht hierover rapport uit in begin october. Naar aanleiding van het koninklijk 'octrooi' van 21 september 1571, volgens welk de 'borgerweijgemeijnte voor de Rijnpoort gelegen' mocht worden bezwaard met een bedrag van 700 gulden, besloot de stadsregering zo spoedig mogelijk een molen te bouwen buiten de Bergpoort. De beide burgemeesters werd opgedragen om van het Onze Lievevrouwengilde of broederschap het kampje

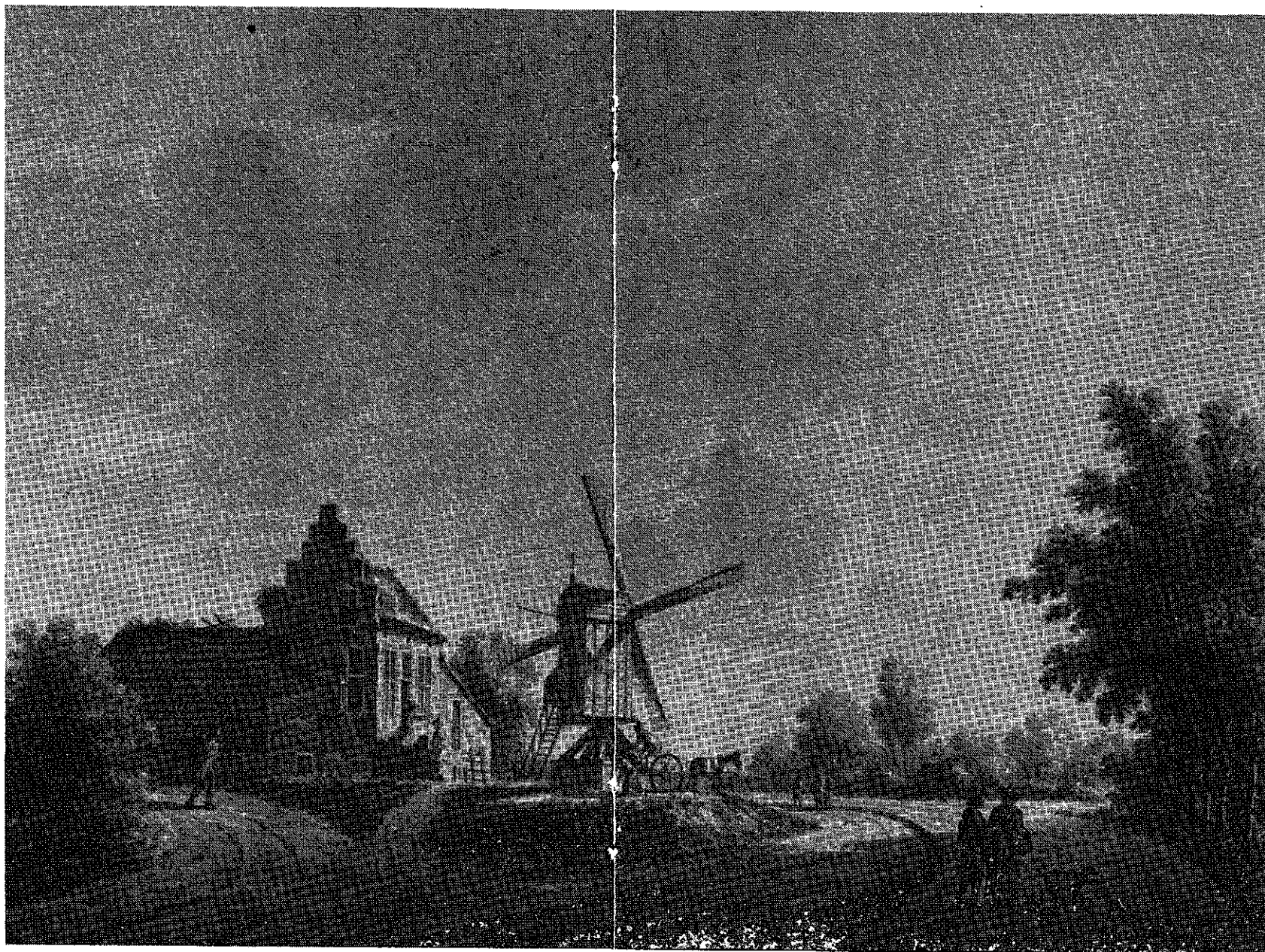
land te kopen, in erfpacht te krijgen of te kopen, dat toen gebruikt werd door Jan Jansz. Slot. Tevens werd burgemeester Van Harn gemachtigd om naar Wesel ⁶⁾ te reizen om daar het voor de molen benodigde hout te kopen. Helaas zijn de stadsrekeningen over deze periode verloren gegaan, zodat we niet meer zullen weten, hoeveel hij daarvoor betaald heeft en hoe het hout naar Rhenen is gekomen. Het werd aan beide burgemeesters overgelaten, hoe zij op deze korte termijn aan het benodigde geld moesten komen.

Opnieuw werd bepaald dat de molenaars niet méér dan de helft van het molferloon mochten nemen, en wel $1/32^{\circ}$ deel van een schepel. Deze maatregel zou gelden, totdat de prijzen van het graan weer genormaliseerd zouden zijn, hetgeen de molenaars zelf aan de stadsregering moesten mededelen.

Op 29 november bracht burgemeester Van Harn verslag uit van zijn tocht naar Wesel, het hout was inmiddels in Rhenen aangekomen. Daarop zijn twee meester-molenmakers verschenen om het hout te keuren, waarna men een van dezen de aanbesteding gunde. Een zevental leden uit de stadsregering zou toezicht op het geheel houden.

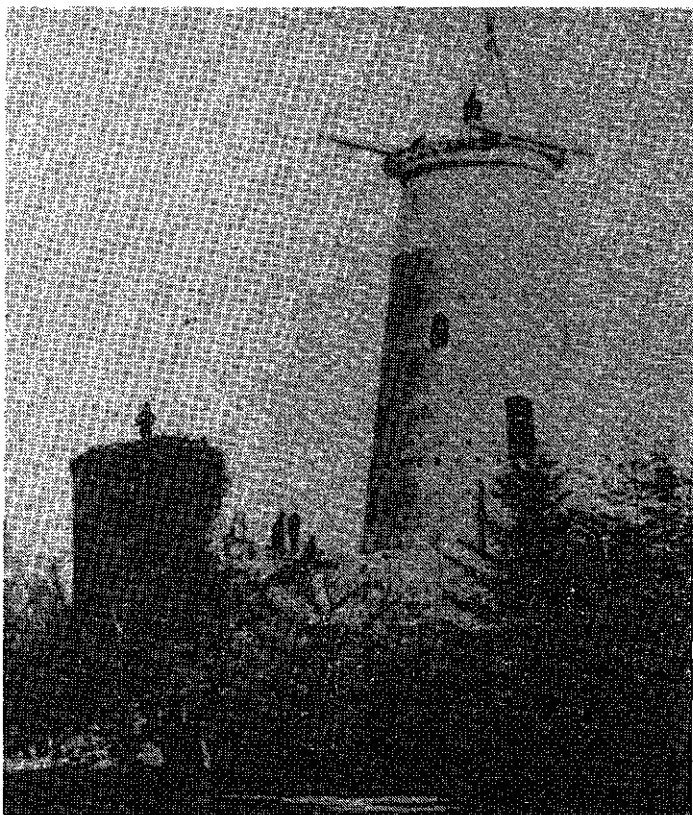
Het werd langzamerhand een moeilijke tijd. De prijzen schoten omhoog. Er werd landelijk een prijsbeschikking afgekondigd, waarbij de meel- en broodprijzen werden vastgesteld. De prijs van de 'schiprog', geïmporteerde rogge, werd vastgesteld op 23 stuivers per schepel, de 'hijerlantsche', inheemse rogge, kostte 24 stuivers. Er werd scherp toezicht gehouden op het vervoer en de verkoop van graan en meel, zelfs werden de huizen en schuren doorzocht op het in voorraad hebben van dit kostbare goed. Einde juni werd een maatregel afgekondigd, waarbij iedereen die buiten de stadsmuren woonde al het koren dat zij bezaten binnen de stadsmuren moesten overbrengen. Men mocht slechts een voorraad, voldoende voor 14 dagen achterhouden. Wanneer dit opgebruikt was, mocht men steeds hoeveelheden, voldoende voor 8 dagen op komen halen. Deze maatregel gold zolang 'toe dat doir die gratie Gods' het nieuwe gewas van de velden zou komen. De achtergrond van de maatregelen was waarschijnlijk om te voorkomen dat bendes en Spanjaarden op strooptochten dit graan zouden kunnen bemachtigen.

Er was namelijk sprake van steeds dreigender wordende spanningen. De stadswacht werd versterkt, er werden maatregelen met betrekking tot het sluiten van de poorten getroffen.

Een tekening, door N.Wicart, van de westmolen, ca. 1765. (Kon. Huisarchief).

Deze roerige tijd was er waarschijnlijk oorzaak van, dat men uiteindelijk op 12 maart 1572 besloot, de molen toch maar binnen de stad te bouwen. Iedereen, de burgemeesters, raden, schepenen en alle burgers moesten elk een dag 'aende hoge wal' graven en werken om de werf voor de molen aan te leggen. Wie hier niet toe in staat was, hetzij wegens ziekte of om een andere reden verhinderd was, of buiten de stad maar wel in het rechtsgebied woonde, mocht een 'weerbaer' man in zijn plaats sturen. Wie paard en wagen bezat moest deze ter beschikking stellen ten behoeve van het vervoer van aarde.

De bouw, in 1892, van de nieuwe stellingmolen op de stadsmuur van Rhenen.

Op 24 maart was de molen bijna gereed ('volmaickt'). Het zevental toezichthouders werd belast met het aannemen van een molenaar en met het opstellen van bepalingen waarnaar men zou hebben te handelen. Enkele weken later werd hier verslag van uitgebracht. Er werd een vaste eenheidsprijs van 1/2 stuiver vastgesteld voor het malen van een schepel weit, rogge, gerst, haver, 'roven' en boekweit, alles door elkaar genomen. Als molenaar werd in juni aangenomen Willem Goossens. Hij heeft het bijna een jaar uitgehouden: in maart 1573 vermeldt het raadsverslag, dat Willem Goossens 'van de molen geset (is) volgende sijn versouck bij requeste gedaen'. Vermoedelijk mocht hij in zijn huis 'als huurder' blijven wonen. De molen werd verpacht voor 4 jaar aan Franck Franckensz. Deze betaalde 45 pond per jaar. Merkwaardig is dat we na hem Willem Goossens weer aantreffen als pachter van de molen, en wel in de jaren 1579-1584, waarin de pachtsom toenam van 52 tot 65 pond per jaar. de jaren ¹). Dan ontbreken de rekeningen tot 1594, waneer Dirck Henricxsz. en Cornelis Franckensz. samen de molen pachten voor 3 of 6 jaar, voor de som van 164 pond!

In september besloot men de 'burger molen staende binnen Renen' weer te verpachten voor de tijd van drie, vier of vijf jaar. Afsproken werd dat men de molen aan Franck de molenaar 'uit de hand' zou verpachten, opdat de molen niet 'ledich' zou komen te staan. In de stadsrekening van 1576 staat: 'Franck Franckensz. stadt molenaer 45 pond ontfangen voor de pacht vande stadsmolen wesende dat 4^e ende leste jaer'. In diezelfde rekening lezen wij dat hij, eveneens dus in 1576, 7 pond en 15 schellingen had uitgegeven ten behoeve van een nieuw rondsel en andere reparaties, vier jaar na de bouw van de molen. Zo zien we dat ook toen al het onderhoud van een molen een kostbare en steeds terugkerende gebeurtenis was.

De werkzaamheden op de stadsmolen bleken toe te nemen. In oktober zijn Willem Vastrick en Hendrik van Eck naar Ingen geweest om daar een knecht voor de stadsmolen te zoeken. In september 1577 werd besloten in de molen een 'evenaer ende twe scalen' te plaatsen, een grote weegschaal dus.

Het was de molenaars van de buitenmolens natuurlijk niet ontgaan, dat er een nieuwe molen bij kwam. Rijck Wessels, van de Bergmolen, diende een request in bij de stadsregering, die het, met een eigen stuk ⁷), doorzond naar vermoedelijk het Hof van Utrecht. Uit het vonnis ⁸) blijkt, dat de beide molenaars een geheime onderlinge afspraak hadden, geen koren bij de mensen op te halen en ook geen meel thuis te bezorgen. Er stond halverwege de stad en de beide molens een bank, waarop men de zakken koren

moesten plaatsen, waarna later het meel van deze banken moest worden opgehaald. Na de bouw van de molen trokken de molenaars hun weigering in, maar het was te laat. In de uitspraak, waarin de stad Rhenen in het gelijk werd gesteld, wordt uitgesproken dat de stad handelde volgens oude rechten en privileges, nog gekregen van de keizer (zaliger nagedachtenis) maar vooral ook dat het in het geding zijnde verbod van 14 november 1572 uitgevaardigd was in het algemeen belang, hetgeen behoorde te prevaleren boven het particulier belang van een of twee enkelingen.

Intussen ging men harder optreden tegen de beide andere molenaars, buiten de Westpoort en de Bergpoort. Het werd hen namelijk verboden om hetzij met hun karren of paarden, of zelfs lijfelijk, koren uit de stad te halen of het meel de stad in te brengen. Weldra bleek deze maatregel onvoldoende. In april 1578 werd namelijk besloten dat alle burgers (d.w.z. zij die het burgerschap van de stad hebben), weduwen en inwoners van Rhenen, op grond van hun afgelegde 'burger eedt', van toen af aan verplicht werden hun koren op de stadsmolen te laten malen, op straffe van het verlies van burgerschap. Iemand die het koren buiten de stad zou laten malen, zou voor iedere schepel meel een halve braspenning moeten betalen aan de poortwachters. Bij weigering zou het meel verbeurd worden verklaard. Deze drastische maatregel werd in juli nog eens bevestigd en na kloggelui op zondag de 20^e juli voor het stadhuis door de deurwaarder Hendrik Holl algemeen bekend gemaakt.

Deze kwestie hield nog lang de gemoederen bezig. Op 28 oktober 1579 vinden we in de 'raadsstukken' een beginselverklaring, waarin uiteengezet wordt waarom de molen werd gebouwd. De burgers werden moreel verplicht geacht, ook door hun eed als burger, om alleen op de nieuwe molen te laten malen. Daarom werd ingestemd en beloofd, 'voor ons ende onsen nacomelingen', om geen andere molen te bouwen en alleen op de nieuwe te doen malen. Naast schout, burgemeesters, schepenen en raden is de intentieverklaring door zo'n honderd burgers ondertekend, respectievelijk van een handmerk of een kruisje voorzien.

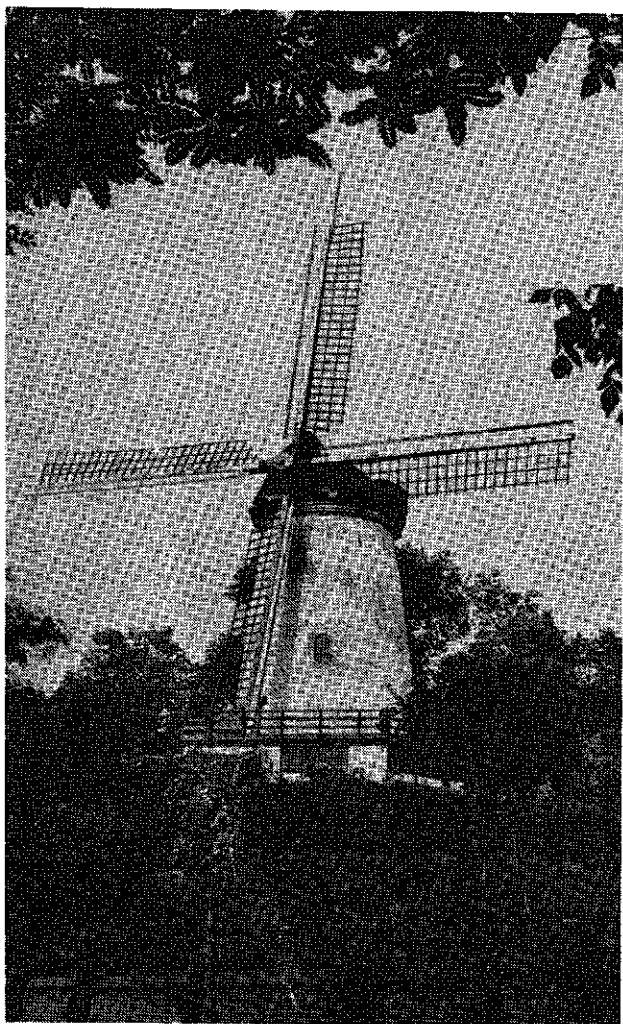
Tot slot vermelden wij hier de bepalingen, vastgesteld op 23 december 1579. Ten eerste moest de stadsmolenaar het koren van alle burgers, inwoners of ingezetenen van de stad Rhenen naar de stadsmolen brengen, zonder onderscheid te maken tussen de armen en de rijken. Voorts had

ieder het recht, het koren op de molen eerst te laten wegen in het bijzijn van twee gerechtsboden of twee andere betrouwbare getuigen, in aanwezigheid van de molenaar of diens knecht, 'ende sal tselve weder wegen na dattet gemalen ist sonder den sack te openen'. Wanneer iemand mocht klagen zonder voldaan te hebben aan de omschreven procedure of de zak, buiten aanwezigheid van getuigen al hebben geopend, dan zou deze niet gehoord worden. De molenaar was verplicht van de armen (de schamel luijden), die koren hadden om brood van te bakken, dit twee keer te malen 'omme dair van goet broot te moegen backen'. Wanneer hij dit meel verknoeide dan moest de molenaar de bringer van het koren schadeloos stellen.

Hiermee eindigt een belangrijke fase in de begingeshiedenis van de Rhenense stadsmolen, een molen die, met de nodige renovaties en verbouwingen, nu al weer ruim 400 jaar op dezelfde plaats staat en een niet meer weg te denken element in het Rhenense stadsbeeld vormt.

- ¹⁾ De gegevens zijn voor het grootste deel te vinden in de 'police'- verslagen, Oud-archief Inv. 2 en 3, en de stadsrekeningen Inv. 181.
- ²⁾ Zie hiervoor Van Iterson, 'De Stad Rhenen', 1960, pag. 217.
- ³⁾ Kerkrekeningen, Oud-archief 763, 1571, 1585.
- ⁴⁾ Tegenwoordig zouden we dit de gemeente Rhenen noemen.
- ⁵⁾ OA 241^a.
- ⁶⁾ In Wesel bevond zich vroeger, evenals bij andere plaatsen aan de Rijn, een stapelmarkt voor hout uit het Schwarzwald, dat met immense vloten de Rijn af werd vervoerd.
- ⁷⁾ Deze 'missieve' is niet bewaard gebleven maar wordt genoemd in stuk ^{a)}, volgens welke de missieve werd verzonden op 10 december 'deeser maent'. In dit stuk ^{a)} wordt de maatregel van 'xiiij Nouembris voorleden' aangehaald. In de raadsstukken van 1572 vinden we dat op 14 november deze maatregel werd vastgesteld.
- ⁸⁾ OA 35, 5° stuk. Het valt niet uit te maken, van wie de uitspraak afkomstig is, het jaar moet 1572 geweest zijn ⁷⁾.

H.P. Deys

De huidige walmolen, een stenen stellingmolen, werd in 1892 gebouwd.

HET GOED SCHOONEVELD IN HET KERSPEL RHENEN

Uit oude bronnen is hierover het volgende bekend:

- 1° Oorkondeboek van het Sticht Utrecht, N°1781, d.d. 28.6.1270:
Hierbij bericht Gijsbert, heer van Amstel, aan schout en schepenen van Rhenen, dat hij de eigendom van het goed Schooneveld c.a. in de parochie Rhenen overdraagt aan het Duitse Huis bij Utrecht. Op dat moment is Schooneveld in vruchtgebruik bij vrouwe Voelfindis, weduwe van heer Hugo Wulf, totdat hij komt te overlijden.
- 2° Vrouwe Volfindis doet a° 1285, oorkonde N° 2231, afstand van b.g. vruchtgebruik, t.b.v. het Duitse Huis te Utrecht.
- 3° Bentheim, a° 1277, N° 1940, oorkonde van de graaf van Bentheim, waarbij deze aan de kerk van Rhenen, of het heerlijk recht van de kerk van Rhenen, de gruit en tiende o.m. in de Node, die hij aldaar placht te innen, overdraagt met de bepaling dat deze goederen eeuwig in bezit blijven van het Duitse Huis.
Deze acte is verleden te Bentheim in tegenwoordigheid van de instemmende getuigen, onder wie zich bevond Ludolff van Sconevelt, ridder en kastelein, zoon van Boydekinis.
Ludolf van Sconevelde bevestigt de overdracht a° 1290, N° 2442 en nog eens a° 1293, N° 2569 (Bentheim).
- 4° In het proefschrift van Willem van Iterson (1932), wordt alleen het gestelde - en dan in de Latijnse taal sub 1° en 2° aangehaald: "proprietam bonorum de Sconevelt (Rh.)". Hij rept niet over het Bentheimse gebeuren.
- 5° Gerecht Rhenen, Transporten, Plechten etc., RAU, Inv.N° 516, deel 12, d.d. 30.4.1764:
De erfgenamen van Jacomijntje van Schoneveld, wede van Kasper Flinski (tr.boek Rhenen: "Jocomijn Rijkse van Schonevelt, j.d. van Achterberg x 5.3/20.3.1712 Casper Flinski"), transporteren een onverdeelde 1/6 portie in een

hofstede c.a., van ouds genaamd **Schoneveld**, gelegen te Achterberg, aan Klaas de Ridder en Feijtte Dooreweert. Pachter van het goed was dan Roelof Evertse, die als j.m. van Achterberg te Rhenen a° 1733 trouwde met Marietje Geurts.

Na 1764 is tot nu toe het goed Schoneveld geheel uit het zicht geraakt. Wie beschikt over gegevens omtrent dit aloude goed, de locatie, enz. en wil dit mij laten weten?

Of de naam ervan ontleend is aan Ludolf van Sconevelt, ridder, b.g. is niet onmogelijk.

In Jaarboek Grafschaft van Bentheim, a° 1958, treft men de genealogie van diens geslacht. Een der laatst bekende nazaten t.w. Margaretha van Schoneveld tr. ca. 1490 met Volkert van Amerongen (stad Utrecht). Heden ten dage wonen er in den lande en in het buitenland - ook in Rhenen - nog families van Schoneveld.

C.L. van Otterlo
P.C.Hoofdlaan 32
3705 AH ZEIST

VAN BRINCKHOUWER BLIJKT VAN BRINCK, BROUWER.

In "Genealogische en Heraldische Gedenkwaardigheden in en uit de Provincie Utrecht", beschreven door P.C. van Treslong Prins (1919), wordt bij de Cunerakerk onder nummer 28 de navolgende steen beschreven:

"Dit graft hoort toe Cornelis Jansz. van Brinckhouer 1648". Wapen: drie lilies (2-1).

Een onderzoek naar de identiteit van Cornelis Jansz. van Brinckhouer leverde geen resultaten op.

In de oorspronkelijke administratie van de grafsteden in de Cunerakerk (1648 - ca. 1800) komen de volgende twee graven voor:

Nummer 145:

Cornelis Jansz. Brouwer A° 1648 met o.a. Dirk van Brinck als erfgenaam.

Nummer 202:

Rutger van Brenck, met diens wapen (A° 1648): drie lilies! Als erven worden hier vermeldt:

- de weduwe van Jan van Geijn, en
- in 1719 was deze grafstede eigendom van de weduwe Rolois.

De ogenschijnlijke overeenkomst van het familiewapen doet vermoeden dat Cornelis Jansz. van "Brinckbrouwer" en Rutger van Brenck tot één familie behoren.

Als weduwe van Jan van Geijn is Aaltje Jans van Brenck te identificeren. Zij huwde, als weduwe van Jan Teunisz. van Geijn, te Rhenen op 3.5.1637 met Hubert Hendriks.

De weduwe Rolois is te identificeren met Johanna van Brinck, die ca. 1695 met Jan (Johannes) Rolois huwde.

Graf nummer 202 blijkt duidelijk steeds op leden van de familie van Brinck/Brenck te vererven!

Rutger van Brenck, o.m. raad en schepen van Rhenen, huwde twee maal, beide keren te Rhenen.

De eerste maal op 13.2.1633 als Rutger Teunisz. met Fijtgen Teunis de Ridder en voor de tweede maal op 7.2.1664 met Feijtgen Dimons, j.d. van Amersfoort.

Uit zijn eerste huwelijk werd een zoon Antoni geboren, gedoopt te Rhenen op 26.5.1636. Ongetwijfeld werd hij naar zijn grootvader Anthoni of Teunis (van Brenck) vernoemd.

Zonder twijfel zal Rutger meer kinderen hebben gekregen, echter geeft het Rhenense doopboek daar geen uitsluitsel over en tot op heden heb ik te Rhenen geen verdere nazaten van hem gevonden.

De eerder door Bloijs vermelde grafzerk nummer 28 (nummering Bloijs!) van Cornelis Jansz. van Brinckhouer met het wapen met de drie lelies kan niet anders zijn dan de thans nog in de kerk aanwezige zerk van C.J. van Brinck, Brouwer, met daarbij het familiewapen: de drie lelies (2-1).

Dus gezocht naar een Cornelis Jansz. van Brinck met het beroep brouwer.

En ja hoor... Cornelis Jansz. van Brinck (van Brenck) huwde, te Rhenen, maar liefst drie maal:

- op 27.11.1636 met Merritjen Jans van Lockenberg;
- op 30.12.1643 met Barbara Jans Verhell;
- op 6.8.1648 met Neeltje Claas Mol.

Uit zijn derde huwelijk staan er in het doopboek twee kinderen vermeld, met daarbij als beroep van de vader vermeld: brouwer! Zij waren:

- Dirk van Brenck, ged. 25.5.1653. Huwde te Rhenen op 6.9.1682 met

Johanna van Davelaar.

- Gijsbert van Brenck, ged. 2.9.1655. Huwde te Amsterdam (o.tr. Rhenen) 5.5.1684 met Johanna te Over, j.d. van Amsterdam.

Hun broer zal ongetwijfeld geweest zijn:

- Jan Copnelisz. van Brinck. Huwde Rhenen 30.11.1662 Maria Jacobs van den Berg.

Cornelis Jansz. van Brinck zal een broer geweest zijn van Anthonis Jansz. van Brinck (die tr. Rhenen 24.1.1647 Haesjen Huberts) en van de reeds genoemde Aaltje Jans van Brenck.

Gezien het feit dat het graf van Ruger (Teunissen/Antonisz.) van Brenck vererfde op de zuster van Cornelis Jansz. van Brinck (Aaltje Jansz. van Brenck), zal er tussen beiden een nauwe familierelatie hebben bestaan. Het feit dat Cornelis Jansz. van Brinck ook blijkbaar een broer Anthoni had lijkt voornoemde familierelatie verder te ondersteunen.

De meest voor de hand liggende relatie is die waarbij de vader van schepen Rutger van Brenck (namelijk Teunis/Anthoni (van Brenck)) de broer zal zijn geweest van de vader van Cornelis Jansz. van Brinck (Jan (van Brinck)).

Dit maakt Rutger en Cornelis neven van elkaar.

Verder onderzoek zal mogelijk meer licht brengen in deze oudste generaties van de familie Van Brinck/Brenck. Van Brinck - Van Brenck is één en dezelfde familie - althans te Rhenen, waarvan de oorsprong in de Betuwe ligt.

Voorlopig is hiermede Cornelis Jansz. van Brinkhouer ontmaskerd als Cornelis Jansz. van Brinck, van beroep brouwer!

C.L. van Otterlo

EEN OCULAERE INSPECTIE IN 1599

Inleiding

In het Oudarchief Rhenen bevindt zich onder inv.nr. 105 een lezenswaardig stuk. Het bevat aantekeningen van een oculaire inspectie door gecommitteerden van de politie gehouden over de toestand van de straten, stegen en wegen buiten de stad Rhenen. Blijkbaar was het nodig om zo nu en dan eens te controleren of bewoners van de vrijheid zich gemeenschapsgrond hadden toegeeeigend, door erfafscheidingen als wallen en tuinen te ver op openbare wegen waarover de overheid het toezicht had, op te trekken of daarop bomen te planten. Hoewel het in het Oudarchief het enige stuk is met een dergelijke rapportage, wordt meerdere keren verwezen naar een voorgaande inspectie, in die gevallen waarin de overtreder de zaak nog niet had rechtgezet.

In de ordonnantie op de administratie der Justitie en Politie van 1546¹ is niets te vinden over regels of voorschriften waarop deze inspectie kan stoeien. Er is wel een artikel opgenomen dat handelt over het onderhoud van straten maar dat bepaalt slechts dat men moest opdraaien voor de onderhoudskosten van het stuk straat *'zoe verre zijn huijs ofte erfve streckende es'* (art CXXXI). Ook wordt in deze ordonnantie gesproken over een schouw over de stadsgrachten en andere wateren en andere grachten waarop men toen van oudsher al toezicht hield (art XV). Alle watergangen en sloten binnen de stad zowel als in de vrijheid gelegen, moesten op de 4e mei en de 17e september worden geschouwd (art CLI).

In deze inspectie echter gaat het over heiningen en wallen die ten onrechte op gemeenschapsgronden werden geplaatst en daarvan moesten worden verwijderd. We mogen aannemen dat er in latere jaren door de stadsbestuurders nadere regels gesteld zijn, uitgaande van bovengenoemde artikelen van de ordonnantie, maar een direct verband tussen deze inspectie en de ordonnantie is nu niet te leggen.

1. De middeleeuwsche rechtsbronnen der kleine steden van het Nedersticht van Utrecht, uitgeg. door R. Fruin Th. Azn, 3 dln, 's-Gravenhage 1892, 1897 en 1903 (W.O.V.R., I, 13) pag 385 - 420

Lezing van het rapport is om een paar redenen interessant:

Allereerst worden een aantal bewoners voor wie genealogen belangstelling zouden kunnen hebben, met naam en toenaam genoemd. Verder worden er enkele bekende en onbekende veld- en perceelsnamen vermeld, maar een exacte situering zal na bijna vier eeuwen in de meeste gevallen ondoenlijk blijken. Tenslotte worden er voor de overtredingen boeten uitgedeeld in vier(!) verschillende muntsoorten waarvan dan ook moet worden aangenomen dat die in die tijd in onze omgeving in omloop waren.

De gecommiteerden van de politie beginnen op 11 juni 1599 bij de 'berchmolen' van Willem Zarsen, gaan verder tot aan de *Grift*, draaien via 'Heijmensteijn' noordwaards om de stad heen om bij de 'wesmolen' (66k van Willem Zarsen!) te eindigen. Op de tweede dag van hun inspectietocht, de 12e juni 1599, zijn ze op bezoek in de 'buirschap van Elst'. De gecommiteerden hebben heel duidelijk de opdracht vooral te kijken naar wie schade heeft toegebracht aan de openbare weg door daar iets op te trekken of te poten waardoor de weg met name versmald is.

Overtreders en overtredingen

Zo lezen we dat als eerste Willem Zarsen, 'mollenaer', geordonneerd wordt *'het aengemaecte landt vanden heeren wech aen het werff van de berchmolen ongebout te laten leggen tot gemeent ende tot den heeren wech in breete zoe den zelve heeren wech van oudts geweest is'*.

Aan het einde van de eerste inspectiedag komt men voor de tweede maal bij Willem Zarsen terecht, nu bij zijn andere molen, als hem wordt meegegeeld *'de wall vanden hoff aende wesmolen te slichten ende dezelve affheijnnonge te setten opte bepalinge ende limiten vanden drup van zijn achterhuijs ter cause dat dezelve wall te wijf op den heeren wech geset is'*.

Zo zijn er meer overtreders:

Jan van Buirmalsen dient *'de wall van het camptgen gecomen van Reijer Jansz aff te steecken op dat den wech mach comen in zijn behoirlicke breete dat twee wagens malcanderen bequamelicken wijcken moegen'*.

Een overeenkomstige opdracht krijgt Corn. van Gelder.

Aan Adriaen Petersen Cromsteven wordt opgedragen *'den dwarstuijn staende tusschen zijn weijtgen ende den stadtsgrondt (de welck Jacob Cornelis Schutmeester tegenwoirdich is gebruijckende) op te trecken ende te setten aenden pappelenboom ende dat vande zelve linea recta tot inde Grift toe'*.

De precieze plaats waar deze pappelenboom of populier heeft gestaan, zal nooit meer vastgesteld kunnen worden, maar omdat hier ook de Grift wordt genoemd, is het ongetwijfeld onder aan de Greb in de buurt van de sluis. Adriaen Peters wordt eveneens opgedragen *'de affgehouden willich'* te repareren, maar hoe iemand een omgehakte of omgezaagde boom moet herstellen, vermeldt het rapport niet.

Henrick de Bruijn moet *'den tuijn ten noorden van Heijmensteijn setten mid sloots volgens voorgaende policie'*.

Dan wordt er ook nog een niet bij name genoemde *'eijgenaer vanden voorsz boomen ende bepotingen'* bevolen *'de zelve alsnoch binnen zes weecken nae inspectie aff te houden'..... 'de peer pruijm boomen ende anderen bepotingen staende opte heerenwech tegens het huijs over van Grootfelt eertijts toebehoort hebbende Aelbert Goortsen Za.* In die tijd en die buurt zal iedereen wel geweten hebben wie de eigenaar was.

Als we de gecommiteerden blijven volgen op hun inspectietocht lezen we dat zij vervolgens ordonneren *'die willigen met kippen geteijckent zijnde ende langens de straet tegens de Specht staende welcke willigen zijn toebehoirende Mr Herman de Jong ende daarvan bruijcker is Dirck Jansen aff te houden'*.

Een wilg was in die tijd dus duidelijk meer dan een onderdeel van het landschap; hij had een eigenaar én een gebruiker, en dat hoefde niet per sé één en dezelfde persoon te zijn. Wie overigens de wilgen heeft gemerkt en waarom, blijft onbekend.

Vervolgens komt men bij Thonis Haen. Hem is bij een eerdere inspectie opgedragen met de magistraat een overeenkomst te treffen omdat hij zijn huis gedeeltelijk op de weg heeft gezet: *'te veraccorderen dat zijn huijs eensdeels staende opte heerstraet opte zelve plaets zoude moegen blijven staen ofte dat hij tzelve zoude doen affbreecken'*.

Men mag toch veronderstellen dat een eigenaar zich zorgen zou maken over een eventueel bevel om zijn huis af te breken maar niet Thonis: die heeft zich er niet veel van aangetrokken: *'ende zoe hij tzelve niet gedaen en heeft is beboet op xist'*.

Hij krijgt alsnog acht dagen de tijd om naar de magistraat te gaan maar laat hij ook deze keer de termijn verlopen, dan kent hij nu al vast de boete die daarop staat: *vi kr. gld*

De één na laatste die deze dag bezoek krijgt, is *'de wedue ende boedelharster van Za. Mr Adriaen van Stoutenborch'* die opgedragen krijgt *'de wech genaempt die koewtraeij breet te laten vier roeen'* omdat zij *'dezelve wech versmaelt ofte doen versmaelen heeft'*.

Via de wesmolen van Willem Zarsen zullen de gecommiteerden dan wel door de Westpoort de stad weer zijn binnen gegaan na een lange, vermoeiende dag. Want we mogen aannemen dat de overtreders niet dan na discussie zich hebben neergelegd bij de hen opgedragen herstelwerkzaamheden en de opgelegde boeten. En niet te vergeten de voorwaardelijke straffen wanneer het werk niet binnen de gestelde termijn zou zijn uitgevoerd.

Op de tweede dag, als de gecommiteerden in Elst zijn, gaan zij bij Herman Quijnt en Dirck Bruiren langs om hen te zeggen dat zij *'den tuijn staende tegens die hoffsteden over te setten buijten die willigen'*. Hetzelfde wordt gezegd van *'den tuijn staende tegens Evert van Manens hoffstede'*.

Gerrit van Harn moet de jonge boompjes langs het pasje waarvan hij de gebruiker is, verwijderen en de sloot die hij daar heeft laten graven weer dichtgooien en wel voor *'Victoris eerstcomende op een pene van xv kr guld'*. Bovendien wordt hij beboet *'vuijtoirzaecke dat hij dezelve pueten doen setten ende de voorsz sloot doen graven heeft opte heerenstraat ende dezelve heeft versmaelt'*.

Als laatste wordt in dit rapport Henrick Petersen genoemd. Hij is pachter van *'het weerdigen genaempt de Vordell'* en hij dient *'den tuijn te setten op zijn oude limiten over de graeff ende dat zoe haest als dezelve vernijewt moet weezen'*.

Als een soort postscriptum staat helemaal onderaan het rapport, na de datering en de ondertekening, nog vermeld dat Jan Thonisen Moll en Brant Roeloffsen ieder met xi st beboet zijn omdat zij *'opte heerenwech plaggen gemaelijt'* hebben.

Boeten

Wat vooral opvalt in het stuk is het gezag van de gecommiteerden. Zij dragen her en der werkzaamheden op die veel tijd kosten. En daarnaast kunnen zij overtreders beboeten en ook boeten in het vooruitzicht stellen, en zij doen dat ook, als aan de door hun gestelde voorwaarden niet wordt voldaan. In het bijzonder komen dan de grote verschillen in de opgelegde boeten naar voren.

Willem Zarsen bijvoorbeeld, als eigenaar of gebruiker van twee molens toch niet één van de armsten mogen we aannemen, krijgt achtereenvolgens slechts opgelegd: *21 st., 11 kr. gld en 11 st.*

Jan van Buirmalsen en Corn. van Gelder betalen ook ieder *11 kr.gld* als zij niet binnen zes weken na inspectie de *'wall om zijn campgen'* hebben geslecht.

Maar Adriaen Petersen Cromsteven wordt gestraft met *3 L.* En een pond in die tijd was *240 penningen.* Dus dat betekende nog al wat. Volgens een krabbel in de marge wist Adriaen er overigens bij de betaling *26 st.* van af te krijgen.

Voor Herman Quijnt en Dirck Bruiren in Elst was het helemaal schrikken: *10 L!*

En wat te denken van de (onbekende) eigenaar van de *'peer pruijm boomen ende anderen bepotingen tegens het hujs over van Grootfelt'* die mocht rekenen op *25 gouden realen* als hij de bomen enz. niet binnen zes weken na inspectie had verwijderd.

Henrick Petersen, de pachter van de Vordell in Elst, keek eveneens aan tegen een voorwaardelijke straf van *25 gouden realen.* We mogen er vanuit gaan dat Henrick de heining binnen de kortste keren op zijn oude plaats heeft gezet.

Vergeleken met de vorigen was men tegenover Thonis Haen mild: voor de eerste keer niet luisteren *11 st.* en als hij ook na deze inspectie niet met de magistraat om de tafel ging zitten over de plaats van zijn huis, dan werd het *6 kr gld.*

De weduwe van wijlen Mr Adriaen van Stoutenborch kreeg voor het versmallen van de koewtraeij *21 st.* boete. Een zelfde bedrag werd ook opgelegd aan Gerrit van Harn in Elst.

Vraag blijft waarop de bedragen waren gebaseerd. Daar zal waarschijnlijk wel nooit meer antwoord op komen. In ieder geval niet vanuit het Oudarchief in Rhenen waar voor zover is na te gaan geen vergelijkingsmateriaal is te vinden. Voorgaande en volgende oculaire inspecties zullen er ongetwijfeld zijn geweest, maar een schriftelijke weergave is niet bewaard gebleven. Het inv.nr. 105 is zo beschouwd een uniek stuk.

W.H. Strous

Op hupden den 21^{en} Junij 1654
hebben die Gecommitteerden van de
polisie achtervolgen voorgaende polisie
In datte den 23^{en} may verleden
haer getranporteert (over)
weerht opte heerren Frator
Otegon (wegen) bughten (wegen)
Fruent hang gelegen om oruluey
Fruent te nemen opte vermae
linge van selue' als cirkel opte
bepotinge (hoyninge) opte
selue' wegen geset synde (den)
benonden wele nae beproven
gebracken (daer) fine by de polisie
gedisponceert (per) selue' (te)
als volcht

De redactie ontving een tweetal persberichten die wij graag bij onze leden onder de aandacht brengen:

1. De Rijksarchieven in de provincies Utrecht en Gelderland en de Gemeentearchieven in Utrecht en Arnhem melden dat:

Het is dit jaar precies een eeuw geleden dat de Koninklijke Vereniging van Archivarissen in Nederland (V.A.N.) werd opgericht. Daarmee is zij de oudste archivarissenvereniging in de wereld. De Koninklijke V.A.N. viert haar eeuwfeest uitvoerig met congressen, publicaties en tentoonstellingen. De Nationale Archievendag op zaterdag 12 oktober a.s. moet één van de hoogtepunten van de viering worden. Op die dag zullen ruim 100 overheids-archiefdiensten, dus rijks-, gemeentelijke- en streekarchiefdiensten hun deuren wijd open zetten om het geïnteresseerde publiek een kijkje achter de schermen te gunnen.

Natuurlijk zullen ook de Rijksarchieven in de provincies Utrecht en Gelderland en de Gemeentearchieven van Utrecht en Arnhem zich op 12 OKTOBER a.s. tussen 10.00u en 16.00u aan het publiek presenteren. Zij doen dat met rondleidingen door de depots, video- en diaprojecties, demonstraties van restauratiewerkzaamheden, verkoop van inventarissen enz. Kortom, een datum om alvast te noteren.

Rijksarchief in Utrecht, Alex. Numankade 201, Utrecht
Gemeentearchief Utrecht, Alex. Numankade 199, Utrecht
Rijksarchief in Gelderland, Markt 1, Arnhem
Gemeentearchief Arnhem, Westervoortsedijk 2, Arnhem

2. De Gemeentearchivaris van Wageningen meldt dat:

Recentelijk heeft het Gemeentearchief Wageningen het Oud-rechterlijk Archief van Wageningen in bewaring gekregen van het Rijksarchief in Gelderland. Het archief dateert uit de periode 1542 - 1811 en neemt bijna dertig meter planklengte in beslag.

Het archief is gevestigd in het stadhuis van Wageningen, Markt 22 te Wageningen, telefoon 08370 - 92273.
